

VARIA

– KÖZLEMÉNY –

**Gazdasági társaságok jogi személyiségének,
illetve az előtársaságok felelősségének kérdései a közösségi jogban
az Ubbnik Isolatie, valamint a Daily Mail ügy alapján**

LÁNCOS PETRA LEA
doktorjelölt

Az Európai Gazdasági Közösség egyik legfőbb céljaként deklarálta¹ közös piac² megvalósítása már igen korán megkövetelte a Tagállamok társasági jogi szabályainak közelítését. Az Európai Gazdasági Közösséget alapító Római Szerződés által létrehozott ‘szabályozási keret’ kitöltésére³ számos irányelv,⁴ egyezmény,⁵ valamint az Európai Bírósági jogfejlesztő tevékenysége révén került sor. Mindazonáltal a gazdasági integráció előmozdítását célzó közösségi erőfeszítések nem irányultak a társasági jogi sza-

¹ EKSZ 2. cikk.

² „[A] közös piac [jellemzője], hogy az áruk vámunióin belül való szabad áramlása a *termelés tényezőinek* – a munkavállalók, tőke és vállalkozások – szabad mozgásával egészül ki.” PAUL CRAIG – GRAINNE DE BÚRCA: *EU LAW – Texts, Cases, and Materials*. Oxford: Oxford University Press, 1998. 548.

³ Jogalkotási alapok a közös piac megvalósításához szükséges aktusok elfogadásához: EKSZ 94. cikk (100. cikk); EKSZ 95. cikk (100/A); illetve a ‘szükséges hatáskör’ klauzulája, 308. cikk (235. cikk) – „[...] a közösségi jog szerint konstituálandó, *sui generis* közösségi társasági formák létrehozásához ez a hatásköri klauzula jelenti az alapot.” In MISOLCZI BODNÁR PÉTER (szerk.): *Európai Társasági Jog*. Budapest: KJK Kerszöv, 2000. 77.

⁴ A következő példák szemléltetik, hogy jellemzően mely területeken történt társasági jogi jogharmonizáció: Tanács 68/151/EGK irányelve – „első társasági jogi irányelv” (publicitási követelmények, semmisségi okok; a társaság felelőssége); Tanács 77/91/EGK irányelve – „második társasági jogi irányelv” (hitelezők és részvényesek védelme); Tanács 78/855/EGK irányelve – „harmadik társasági jogi irányelv” (belföldi fűzők); Tanács 78/660/EGK irányelve – „negyedik társasági jogi irányelv” (társaságok évvárlata); Tanács 82/891/EGK irányelve – „hatodik társasági jogi irányelv” (részvénytársaságok szétválása); Tanács 83/349/EGK irányelve – „hetedik társasági jogi irányelv” (összevont évvárlat); Tanács 89/666/EGK irányelve – „tizenegyedik társasági jogi irányelv” (fióktelepek publicitási követelményei); Tanács 89/667/EGK irányelve – „tizenkettedik társasági jogi irányelv” (egyszemélyes korlátozott felelősségű társaságok) stb.

⁵ Pl. az 1968-as Brüsszeli Egyezmény a joghatóságról és az ítéletek végrehajtásáról polgári és kereskedelmi ügyekben; az Európai Közösség Egyezménye a társaságok és jogi személyek kölcsönös elismeréséről.

bályozások tagállamok-szerte történő egységesítésére,⁶ ehelyett inkább a tagállami társasági jogi rendelkezések alapvonásainak a Közösség céljaihoz történő igazítása, illetve a partikuláris szabályozási rendszerek összhangjának, illeszkedésének megteremtése, valamint alapvető garanciális intézmények létrehozása volt a cél.

Mindezek fényében az Alapszerződés igen tágan vonja meg a gazdasági társaságok körét. Az EKSZ 48. cikke (58. cikk) alapján:

„Azok a társaságok, amelyeket valamely tagállam jogszabályai szerint alapítottak, és amelyek alapszabály szerinti székhelye, központi igazgatása vagy fő telephelye a Közösségen belül van, a jelen fejezet rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából a tagállami állampolgársággal bíró természetes személyekkel azonos elbírálás alá esnek.

Társaságnak a polgári és a kereskedelmi jog szerinti társaságok tekintendők, beleértve a szövetkezeteket, a köz- és magánjog szerinti egyéb jogi személyeket, azok kivételével, amelyek nem jövedelemszerzési céllal alakultak.”⁷

Szembetűnő a közösségi jog hatálya alá tartozó gazdasági társaságok, illetve a Tagállamok állampolgáira irányadó alapszerződési rendelkezések közötti párhuzam. Mind a Tagállamok állampolgárait, mind az Alapszerződés 48. cikke (58. cikk) szerint létrejött, profitorientált társaságokat megilleti a letelepedés szabadsága⁸ a Közösség bármely Tagállamában. Emellett közös vonásuk, hogy mind a tagállami állampolgárság (személyi státus), mind a gazdasági társaság jogi személyisége a tagállami jog erejénél fogva jön létre. Azaz, a közösségi jog értelmében a tagállami jogalkotó kizárólagos hatáskörébe tartozik a tagállami⁹ állampolgárság elnyerése, illetve a közösségi jog hatálya alá eső gazdasági társaságok létrejötte feltételeinek szabályozása. Az összhangot az EKSZ 293. cikke¹⁰ (220. cikk) alapján megkötött Európai Közösség

⁶ E területet szabályozása tehát a Közösség és a Tagállamok között ‘megosztott hatáskörbe’ tartozónak tekinthető.

⁷ EKSZ 2. fejezet, *A letelepedés joga*, 48. cikk (58. cikk).

⁸ EKSZ 2. fejezet, *A letelepedés joga*, 43. cikk (EKSZ 52. cikk):

„Az alábbi rendelkezéseknek megfelelően *minden olyan korlátozás tilos*, amely egy tagállam állampolgárainak egy másik tagállam területén való letelepedésére vonatkozik. Ez a tilalom kiterjed azon korlátozásokra is, amelyek valamely tagállamnak egy másik tagállam területén letelepedett állampolgára által alapított képviselő, fióktelep vagy leányvállalat létrehozására vonatkoznak.

A letelepedési szabadság magában foglalja a vállalkozói tevékenység megkezdését és gyakorlását, valamint *vállalatok, különösen a 48. cikk (58. cikk) (2) bekezdése szerinti társaságok alapítását és iránymutatását, az alapítás helyén a saját állampolgárokról meghatározott feltételek között*, a tőkére vonatkozó fejezet rendelkezéseinek fenntartásával.” (Kiemelés általam).

⁹ Illetve a Maastrichti szerződésmódosítás óta: uniós polgárság elnyerése. „(1) Egy uniós polgárság kerül kialakításra. Az Unió polgára minden olyan személy, aki egy tagállam állampolgára. Az uniós polgárság kiegészíti a tagállami állampolgárságot, és nem helyettesíti azt.” EKSZ 17. cikk.

¹⁰ EKSZ 293. cikk (220. cikk):

„A tagállamok – szükség szerint – tárgyalásokat folytatnak egymás között annak érdekében, hogy állampolgáraik javára biztosítsák a következőket: [...]

– a társaságoknak a 48. cikk (58. cikk) második bekezdése értelmében vett kölcsönös elismerését, a jogi személyiség megtartását a székhelynek egyik államból a másikba történő áthelyezésekor, valamint a különböző tagállamok joga szerinti társaságok egységesítésének lehetőségét.”

Egyezménye a társaságok és jogi személyek kölcsönös elismeréséről,¹¹ valamint a Közösség ún. 'társasági jogi irányelvei' biztosítják.

Mivel a Tagállamok társasági jogi szabályozása eltérő irányokban fejlődött, és gyakran homlokegyenest eltérő megoldásokat alkalmaznak, az Európai Közösségek Bírósága társasági jogi vonatkozású döntéseinek egész sorában cizellálja a közösségi jogalkotó által kibocsátott közösségi jogi aktusok és tagállami társasági jog viszonyát, kijelölve a közösségi jog, valamint a tagállami jog érvényesülésének határait. Miként érvényesül hát a társaságok jogi személyiségét, illetve az elő-társaságok felelősségét érintő tagállami, illetve közösségi szabályozás a belső piaci kontextusban? Hogyan egészíti ki egymást a közösségi, illetve a tagállami szabályozási hatáskör? Hol található az illeszkedési pontok? Az alábbiakban a fenti kérdésekre igyekszem választ adni az Európai Közösségek Bíróságának az *Ubbnik Isolatie*, valamint a *Daily Mail* ügyekben hozott ítéleteinek elemzése útján.

I. Az elő-társaságok jogi természete és felelőssége a közösségi jog alapján

Az *Ubbnik Isolatie BV* ügy előzményei szerint az *Ubbnik Isolatie* még mint alapítás alatt álló cég *Ubbnik Isolatie BV* (BV: *holland*, korlátolt felelősségű társaság) név alatt szerződött a Dak- en *Wandtechnik BV*-vel. A holland jog lehetővé teszi, hogy az alapítás alatt álló társaságokat i.o. (i.o.: *holland*, b.a., azaz bejegyzés alatt) toldattal bevezessék a cég-regiszterbe. Az elő-társaságokra a holland jog a közkereseti társaságokra irányadó rendelkezéseit rendeli alkalmazni. Jogi személyiségét a BV két előfeltétel együttes teljesítésével nyerheti el, méghozzá közokiratba foglalt társasági szerződése benyújtásával, valamint az illetékes miniszter által lefolytatott előzetes vizsgálat nyomán kiadott engedély beszerzésével. Az *Ubbnik* egyik feltételnek sem felelt meg, így mint jogi személy létre sem jött. Mikor a Dak- en *Wandtechnik* szerződéses partnerével, az *Ubbnik Isolatie BV*-vel szemben kívánta érvényesíteni a szerződésen alapuló követeléseit, az *Ubbnik* arra hivatkozott, hogy a szerződés érvénytelen, a benne foglalt kötelezettségek létre sem jöttek, hiszen a Dak- en *Wandtechnik* olyan féllel szerződött, amely létre sem jött, nem is létezett.

Az első fokon eljáró holland bíróság úgy döntött, hogy „[...] még ha az *Ubbnik Isolatie BV* megalapítására nem is került sor, vagy a társasági szerződése fogyatékos is volt, ez nem jelenti azt, hogy nem létezik *ilyen nevű korlátolt felelősségű társaság*:¹² mindaddig létezik, amíg azt a holland jognak megfelelően fel nem számolják.”¹³ A döntés jogi alapjaként a bíróság a Holland Polgári Törvénykönyv 181. és 182. szakaszaira hivatkozott.¹⁴

A Holland Legfelsőbb Bíróság, mint fellebbviteli fórum úgy vélte, hogy a társaság felszámolására irányadó 182. cikknek az alapul fekvő ügyben történő alkalmazá-

¹¹ Ld. 5. lábjegyzet.

¹² Kiemelés általam.

¹³ Véleményem szerint az egész ügy itt siklott ki: érthetetlen, hogy miért tekintette létezőnek az elsőfokú (holland!) bíróság az *Ubbnik BV*-t, amikor az nem rendelkezhetett jogi személyiséggel, illetve egyértelmű, hogy csupán ráutaló magatartással még holland jog szerint sem tehetett szert erre; továbbá az elő-társaságokra irányadó közkereseti forma is alkalmazható lett volna.

¹⁴ Opinion of Mr. Advocate General Vilaça, delivered on 8 March 1988. *Ubbnik Isolatie BV v Dak- en Wandtechnik BV*. ECR [1988] 04665, 5.

sa felveti az első társasági jogi irányelv¹⁵ alkalmazását is, így a következő kérdéssel fordult előzetes döntésért az Európai Közösségek Bíróságához: vajon az irányelv semmisségi szabályai értelmében a tagállami jog szerint létre sem jött, ám üzleti tevékenységet folytató entitást mindaddig létezőnek kell-e tekinteni, amíg azt megfelelő tagállami eljárásban fel nem számolják? Azaz, vonatkozhatnak-e egyáltalán az első társasági jogi irányelvben foglalt semmisségi rendelkezések az Ubbnik-ra?

Véleményében Vilaça főügyész kitér arra, hogy az irányelv egyik célja éppen az, hogy leszűkítse azon esetek számát,¹⁶ amelyekben egy társaság létrejöttének érvénytelenségére eredményesen hivatkozni lehet, ezáltal is védve a hitelezők érdekeit. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az irányelvben foglalt semmisségi okok közül az Ubbnik kettőnek is megfelelt: megsértette a társaságalapításhoz preventív kontrollként kapcsolódó igazgatási előírásokat (nem szerezte be a miniszteri engedélyt), illetve a társaság alapító okmányainak összeállítását is elmulasztotta.¹⁷

Az eljárásban a beavatkozóként fellépő Bizottság rámutatott arra, hogy a semmisségi okok nem vonatkozhatnak egy olyan entitásra, melynek nincsen jogi személyisége. „[A] jogi személyiség megszerzésének feltételeire a nemzeti jog irányadó, és arra nézve az irányelv semmiféle rendelkezést nem tartalmaz. [...] Az irányelv semmit sem mond a rendelkezései hatálya alá tartozó társaságok jogi személyiségének illetve jogképességének megszerzéséről: ezt a kérdés elviekben a nemzeti jogrendszerekre bízták, hogy azt saját belátásuk szerint szabályozzák.”¹⁸ A holland jog a tagállami jogok túlnyomó többségétől abban tér el, hogy elválasztja a társaságnak a cégnyilvántartásba való felvételét annak jogi személyiségének megadásától.¹⁹

E körülmény azonban nem jelenti azt, hogy a holland szabályozás ne lenne összhangban az irányelvvvel. „Másképp az irányelv maga nem tartalmaz – sem anyagi jogi, sem eljárásjogi – rendelkezést arra nézve, hogy mely feltételek alapján tekinthető egy társaság létezőnek a jogi személyiség megszerzését megelőzően.”²⁰ A Holland Legfelsőbb Bíróság kérdése tehát nem válaszolható meg az első társasági jogi irányelv alapján, hiszen „[...] az irányelvből semmi sem szűrhető le arra vonatkozóan, hogy vajon egy olyan társaság, amely nem teljesíti a tagállami jog szerint az érvényes alapításra irányadó feltételeket mindaddig létezőnek tekintendő-e, amíg annak érvénytelenségét ki nem mondták, és, hogy ennek kimondása céljából külön eljárást kell-e lefolytatni.

¹⁵ A Tanács 68/151 EKG irányelve, OJ L65, 1968. 03. 14.

¹⁶ Az irányelv a társaság létrejöttének érvénytelenségi okaira nézve taxatív felsorolást tartalmaz. Ezek: „[...] a társaságalapításhoz preventív kontrollként kapcsolódó igazgatási vagy bírói felügyeleti előírások megsértése; a társaság megkívánt alapító okmányai összeállításának elmulasztása; a társaság tevékenysége, tárgya jogellenes vagy a közrendbe ütközik; az alapító okmányok nem jelölik meg a társaság nevét, tárgyát és az egyes alapítók által lejegyzett, illetve az összes lejegyzett alaptőke összegét; az alaptőke minimálisan befizetendő aránya a bejegyzésre nem történt meg; az összes alapító cselekvőképtelennek minősül; ha a társaságra irányadó tagállami belső jog követelménye ellenére a társaság alapítójának száma kettőnél kevesebb.” (Kiemelés általam).

¹⁷ Ld. 16. lábjegyzet, kiemelés.

¹⁸ Opinion of Mr. Advocate General Vilaça, *op. cit.*, 5., 13. és 15.

¹⁹ Egyébként, ha a Dak- en Wandtechnikiek megtekintette volna a cégnyilvántartást, tisztában lehetett volna azzal, hogy az Ubbnik még b.a., azaz bejegyzés alatt áll.

²⁰ Opinion of Mr. Advocate General Vilaça, *op. cit.*, 5. és 20.

Ezt a kérdést a nemzeti jogalkotás kell, hogy rendezze, és az irányelv maga erre nézve széleskörű cselekvési szabadságot biztosít a Tagállamok részére.”

Az irányelv célja szerint a jogi személyiséggel rendelkező, vagy a cégnyilvántartásba bejegyzett társaságokra – *így elvben* akár az Ubbnik-ra is – vonatkozik, ám ehelyütt nem annak semmisségi okai, hanem egyéb hitelezővédelmi előírásai relevánsak. Az irányelv 7. cikke szerint: „[...] amennyiben egy bejegyzés alatt álló társaság a jogi személyiség megszerzését megelőzően saját nevében jár el, és a társaság nem teljesíti az ebből fakadó kötelezettségeit, a nevében eljáró személyek – eltérő megállapodás hiányában – korlátlanul és egyetemlegesen felelnek azért.” A főügyész szerint tehát az irányelv kizárólag ezt a hitelező-védelmet szolgáló követelményt támasztja a megalakulás alatt álló társaságokkal szemben. Vagyis a közösségi jog a megalakulás alatt álló társaságok szempontjából csupán a nevében eljárók korlátlan és egyetemleges felelősségét írja elő, ám annak megállapítása, hogy egy *de facto* társaság létrejött-e mely esetekben érvénytelen, és ez milyen eljárás eredményeként mondható ki, már teljességgel tagállami jogalkotói hatáskörbe tartozik.²¹

Vilaça főügyész szerint az irányelv 7. cikke célja szerint tehát irányadó a megalakulás alatt álló társasággal (holland jog szerint) egyenlő közkereseti társasági formára is. Így – ellentétben a társaság létrejöttének érvénytelenné nyilvánításával kapcsolatban mondottakkal – a tagállami jogalkotó a még bejegyzés alatt álló társaságokra vonatkozó felelősségi szabályok megalkotása tekintetében nem élvez teljes szabadságot. Az Európai Közösségek Bírósága a Vilaça főügyész által előterjesztett vélemény szellemében döntött: „Nem alkalmazandó a társaságok érvénytelenségére vonatkozó, 1968. március 9-i Tanácsi 68/151 első irányelv arra az esetre, amikor ugyan egy korlátolt felelősségű társaság nevében járnak el, ám a társaság léte nem a cégnyilvántartásból fakad, hiszen a tagállami jog által megkövetelt alapítási feltételeknek nem tettek eleget.”²²

Témánk szempontjából az *Ubbnik Isolatie* ügy alapján az alábbi következtetések vonhatók le. A társaságok jogi személyisége keletkezésének feltételeire a tagállami jog irányadó. Az elő-társaságok jogi természetét a tagállami jog szerint kell megítélni, a közösségi jog kizárólag annyiban korlátozza a nemzeti jogalkotót, hogy feltétlen érvényesülést kívánó szabály az elő-társaság nevében eljáró személyek korlátlan, egyetemleges felelősségének garantálása. A már megalakult társaságok tekintetében az irányelv taxatív felsorolást tartalmaz az érvénytelenség megállapításának okaira, ettől a tagállami jogalkotó nem térhet el.

II. A letelepedés szabadságának korlátja – a jogi személyiséget keletkeztető Tagállam jogának szerepe a székhely-áthelyezésben

A *Daily Mail*²³ ügyben nyilvánvalóvá vált, hogy az EKSZ 48. cikkének (EKSZ 58. cikk) hatálya alá eső társaságok a letelepedés jogának gyakorlása szempontjából a tag-

²¹ Vilaça ehhez hozzáfűzi, hogy az irányelv kizárólag az 1. cikkben felsorolt társasági formákra irányadó, melyek között azonban nem szerepel a közkereseti társasági forma.

²² *Ubbnik Isolatie BV v. Dak- en Wandtechnik BV*, C-136/87, *ECR* [1988] 04665.

²³ *R. v. H.M. Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex parte Daily Mail and General Trust PLC.*, C-81/87, *ECR* [1988] 05483.

állami állampolgársággal bíró természetes személyekkel teljes egészében mégsem „esnek azonos elbírálás alá.” A Daily Mail a közösségi jogra hivatkozással úgy kívánta székhelyét az Egyesült Királyságból Hollandiába áthelyezni, és ezzel párhuzamosan egyesült királyságbeli honosságát fenntartani, hogy a székhely-áthelyezéshez az angol jog alapján nélkülözhetetlen pénzügyminisztériumi engedélyt nem szerezte meg.²⁴

A Daily Mail arra hivatkozással, hogy az Alapszerződés 48. cikke (58. cikk) alapján a letelepedési jog gyakorlása szempontjából a tagállami állampolgárok és a fent nevezett társaságok azonos elbírálás alá esnek, a letelepedési (itt: székhely-áthelyezési) jog gyakorlásának előzetes feltételekhez kötése (korlátozása) az EKSZ 43. cikkében (52. cikk)²⁵ foglaltakkal ellentétes, bíróság előtt kívánta érvényesíteni a letelepedés korlátozásmentes gyakorlásához való jogát. Ezen túlmenően a 43. cikk (52. cikk) értelmében hivatkozással élt a Tagállamok állampolgárai Közösségen belüli beutazási és tartózkodási korlátainak a letelepedés és szolgáltatásnyújtás területén történő eltolásáról szóló 73/148/EGK tanácsi irányelvre is.

A High Court of Justice, Queen’s Bench Division kérdése arra irányult, vajon az EKSZ 43. cikke (52. cikk) valamint 48. cikke (58. cikk) alapján az a Tagállam, amelynek területén a jogi személy központi ügyvezetése található, valóban semmilyen okból és módon nem tilthatja meg ennek más Tagállamba való áthelyezését? Alkalmazandó-e a Tanács 73/148/EGK irányelve a jogi személyekre?

Az Európai Közösségek Bírósága ítéletében rámutatott arra, hogy az egyes Tagállamokban a székhely-áthelyezésre irányadó szabályok nagyon eltérőek: „Az EKSZ figyelemmel van a nemzeti szabályozások eltéréseire.” A 48. cikk (58. cikk) éppen ezért vonja meg tágan a közösségi jog hatálya alá tartozó társaságok körét.²⁶ „Emellett nem került sor a társasági jog [...] említett eltéréseinek irányelvek útján történő közelítésére [...]”, a székhely-áthelyezésre vonatkozó közösségi jogalkotásra, illetve egyezmény megkötésére sem. Ezen túlmenően „[...] a természetes személyekkel ellentétben a társaságokat valamely jogrend, a közösségi jog jelenlegi állása szerint egy tagállami jogrend szerint alapítják. A megalapításukat és létüket biztosító, adott *nemzeti jogrenden kívül értelmetlenek, nem léteznek*. Ellentétben a természetes személylyel, amelyet nem állam keletkeztet, és amely állampolgárság híján is létezik, *a jogi személyt a (tag)állami jog hozza létre*.”²⁷

A fentiekre figyelemmel az Európai Közösségek Bírósága a következő döntést hozta:
 „1. Az EKSZ 52.²⁸ valamint 58. cikke²⁹ a közösségi jog jelenlegi állása szerint nem garantálja egy adott Tagállam joga szerint megalapított, ott székhellyel

²⁴ Az Egyesült Királyság lehetővé teszi a társaságok számára, hogy azok jogi személyiségük és egyesült királyságbeli honosságuk fenntartása mellett székhelyüket más államba helyezték át, azonban a székhely-áthelyezés feltételül szabja a székhely-áthelyezés napjáig felmerült adók összesítését és befizetését. Ennek teljesítése érdekében a székhely-áthelyezéshez a Pénzügyminisztérium engedélye kell.

²⁵ EKSZ 43. cikk (52. cikk): „Az alábbi rendelkezéseknek megfelelően minden olyan korlátozás tilos, amely egy tagállam állampolgárainak egy másik tagállam területén való letelepedésére vonatkozik.”

²⁶ „[A]melyeket valamely tagállam jogszabályai szerint alapítottak, és amelyek alapszabály szerinti székhelye, központi igazgatása vagy fő telephelye a Közösségen belül van.”

²⁷ Daily Mail, C-81/87, ECR [1988] 05483.

²⁸ EKSZ 43. cikk.

²⁹ EKSZ 48. cikk.

rendelkező társaságok számára központi ügyvezetésük más Tagállamba való áthelyezésének jogát.

2. A Tagállamok állampolgárai Közösségen belüli beutazási és tartózkodási korlátainak a letelepedés és szolgáltatásnyújtás területén történő eltörléséről szóló 73/148/EGK tanácsi irányelv nem jogosítja fel a társaságot arra, hogy központi ügyvezetését egy másik Tagállamba áthelyezze.³⁰

A döntést kommentáló irodalom szerint „[...] ez nem azt jelenti, hogy a közösségi jog alapján a társaság ne lenne jogosult [...] székhelyét más Tagállamba áthelyezni, [...] csupán azt, hogy ennek során adott esetben teljesítenie kell azon Tagállam által támasztott követelményeket, melyet el kíván hagyni. Ennek az az oka, hogy Tagállamok [...] jogszabályait nem harmonizálták, így a Tagállamok legitím módon eltérő alapon és más-más módon szabályozzák a székhely-áthelyezést.”³¹ Ebben a vonatkozásban egyébként az *Überseering*,³² illetve az *Inspire Art*³³ döntések sem hoztak változást, a „[...] bejegyzés szerinti állam, mint a társaság ‘teremtője’ továbbra is szabadon korlátozhatja a székhely és/vagy központi ügyvezetés áthelyezését más Tagállamba. Az *Überseering* ügyben a Bíróság megerősítette [...], hogy a bejegyzés szerinti állam ‘a határon’ továbbra is megszüntetheti az országot elhagyni igyekező társaságot. Ennek megfelelően a bejegyzés szerinti állam nem köteles tiszteletben tartani a székhelyáthelyezést megelőzően maga keletkeztette jogi személyiséget.”³⁴

– BESZÁMOLÓ –

Alkotmány és válság – műhelyvita-jegyzet –

BALOGH ZSOLT – SALAMON LÁSZLÓ – SCHANDA BALÁZS
– VARGA ZS. ANDRÁS

2007. január 11-én az Alkotmányjogi Tanszéken oktatók szakmai megbeszélést tartottunk, hogy közösen reflektáljunk a helyzetre, melyben élünk és oktatunk.

³⁰ Mivel az már címénél és tartalmánál fogva is kizárólag természetes személyekre vonatkozik. Daily Mail, C-81/87, ECR [1988] 05483, 28.

³¹ CRAIG – BÚRCA i. m. 760.

³² *Überseering BV v. Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC)*, C-208/00, ECR [2002] I-00919.

³³ *Kammer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v. Inspire Art Ltd.*, C-167/01, ECR [2003] I-10155.

³⁴ CHRISTIAN KERSTING – CLEMENS PHILIPP SCHINDLER: The ECJ’s Inspire Art Decision of 30 September 2003 and its Effects on Practice. *German Law Journal* No. 12 (1 December 2003), 8. bek.

I. A politikai közösség válsága

SCHANDA BALÁZS: Magyarországon válság van. Nyíltan megkérdőjeleződött az alkotmányos rendszert hordozó konszenzus. Ugyanakkor a válság, természete szerint, mélyebb egy politikai rendszer, a jog válságánál, és talán mélyebb a jogrendszer mögötti erkölcsi rend válságánál is. A posztmodern kor embere is válságba került, de beszélhetünk egy civilizáció válságáról is, vagy antropológiai válságról.

Az Alkotmány szempontjából mindenekelőtt a politikai közösség (a nemzet) válságára kell reflektálnunk. Nem csak az emberkép változása hat ki az Alkotmány normáinak tartalmára (ha változik a család fogalma, változik az is, hogy az Alkotmány minek a védelmét ígéri, amikor a család védelméről szól), hanem a társadalmi kohézió felbomlása is, ami egyenesen az Alkotmány legitimitását érinti. A nemzeti közösség szolidaritásának hagyományos intézményei egyre kevésbé maguktól értetődőek. A 2004. december 5-i népszavazás csak egy – máig fel nem dolgozott – jele e folyamatnak. Az állam egyfelől tudomásul veszi a kohézió lazulását, másfelől egyes intézkedésekkel maga is gerjeszti e folyamatot. A (fennálló formájában valóban értelmetlen) sorkötelezettség eltörlése (békeidőben) azt az üzenetet hordozhatja, hogy a biztonságról fizetett alkalmazottak és szövetséges hadseregek gondoskodnak – életük kockáztatása árán is. A számlafedezeti nyugdíjbiztosítás megvalósítása, és az egészségbiztosítás piacosításának gondolata is olyan törekvést mutat, hogy a társadalmi szolidaritás helyébe más, inkább piaci alapon működő mechanizmusok lépjenek.

Ha a politikai közösség kohéziója meg bomlik, az az Alkotmány legitimitására is hat.

II. Alkotmány és legitimitás

VARGA ZS. ANDRÁS: A kérdésről gondolkodva óhatatlanul amerikai hivatkozások jutottak eszembe: „Eisenhower elnök, a *homo Americanus religiosus* archetípusa nem többet és nem kevesebbet kért a nemzettől, mint a ‘hitben való hitet’. 1954-ben így szólította meg az országot: »Kormányzásunk teljességgel értelmetlen, ha alapja nem a mélységesen gyökerező vallásos hit – és engem nem érdekel, hogy miben.«¹ „[...] Amerika maga lett vallássá. Az amerikai zászló és az amerikai nemzethez tartozás már-már szinte vallásos áhitatot követel és ad az amerikaiak tömegének [...]»² „Amerika polgári vallása vallásos választ ad arra, amiről az amerikaiak azt hiszik, közös bennük. [...] az amerikai hitvallás protestantizmus Isten nélkül»³ Nem valamiféle Amerika-vakság miatt idézem ezeket, hanem azért, mert közismert tény, hogy az alkotmány (vagy Alkotmány) iránti tisztelet elvárása amerikai mintát követ a magyarországi közgondolkodásban (amin nem változtat a másik tény, hogy az Alkotmány, mint alaptörvény érvényesítésének technikáit az Alkotmánybíróság az amerikai mel-

¹ PAUL JOHNSON: *A kereszténység története*. Budapest: Európa, 2005, 657.

² MATOLCSY GYÖRGY: *Amerikai birodalom. A jövő foratókönyvei*. Budapest: Válasz, 2004, 84.

³ SAMUEL P. HUNTINGTON: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Budapest: Európa, 2005, 169., 172.

lett német mintára is alapozva építette ki). Az pedig tapasztalati tény, hogy az alkotmány-tisztelet nálunk nem működik. Kérdés, hogy miért nem, ha egyszer a minta jó volt? Kézenfekvő válaszom az, hogy az amerikaiak hisznek az alkotmányukban, mi, magyarok pedig nem hiszünk a sajátunkban (a történetiben egykor hittek eleink, és annak volt biztosítéka is, a hitlevél és a koronázási eskü).

Valamiféle közmegegyezés nélkül az Alkotmány nem tudja ellátni még a liberális tanoknak megfelelő 'társadalmi minimum' szerepét sem. Ehhez a racionális elfogadottságon (ha úgy tetszik, a pozitív jogi, száraz tudományos és társadalmi cselekvésben megnyilvánuló elfogadottságon) túl más is kell: érzelmi vagy még inkább lelki azonosulás. Az a hit, hogy a dolgok jól mennek és ennek alapja a fennálló (alkotmányos) rend. Nem igaz tehát, hogy az Alkotmány értéke önmagában van: valamire irányulnia kell. (Talán nem erőltetett az összehasonlítás a kánoni joggal, amely nem önmagát tekinti értéknek, hanem az Úr mögötte lévő üdvözítő akaratát.) Másként fogalmazva: az Alkotmány azért nem érték Magyarországon, mert belső értékei nem általánosan elfogadottak, és ebből adódóan a jogrend sem rendelkezik a szükséges minimális elfogadottsággal (ami az önkéntes jogkövetésben nyilvánulna meg). Így alkotmányos rendünket nem a közmegegyezés, hanem kizárólag az erőszak (mint az állam potenciális érvényesítési lehetősége) tarja össze.

Mindennek egyik alapvető oka az, hogy alkotmányos rendünk egy egykor volt aktuális politikai helyzetet kihasználó szellemi elit, szakmailag nagyjából kifogástalan konstrukciója, aminek tényleges társadalmi támogatottsága – különösen 'világos', tudatos, megértett elfogadottsága soha nem volt. Vagyis a jog a jogalanyok feje fölött alakult. A jogalanyok pedig ehhez igazodva (bár nem ennek tulajdoníthatóan) egyfajta poszt-feudális állapotban vannak: az azonnali egyéni hasznosságon túl más szempont nem vezérli őket a közügyek tekintetében. A fennálló alkotmányos rendet ezért nem értékei alapján fogadják el, hanem pusztán hatalmi tényként. Nem véletlen tehát, hogy nincs visszhangja a rendszerváltozás jelentéktelenítésének („azelőtt is volt Magyarország”): a jogalanyok valóban nem érzik a különbséget a Népköztársaság és a Köztársaság között. (Szomorú tény, hogy az Országgyűlés különösebb megfontolás nélkül, mintegy félvállról szavazta meg az Alkotmány módosítását tavaly májusban. Ennek következményeit mutatja a 2006. évi CIX. törvény és az év végi kormányrendelet-dömping: az ellenzék hozzájárult a közigazgatás 'kiszélesítéséhez', lényegében a rendeleti kormányzáshoz. Érthetetlen, hogy a decemberi jogalkotásnak nem sok visszhangja van, mivel a központi államigazgatást érintő szervezetalakítási jog átruházása a Kormányra akár értelmes és hasznos is lehet, de mindenképpen átalakítja alkotmányos berendezkedésünket.)

Úgy tűnik, hogy az antalli gondolat önmagában kevés: a forradalom – de legalábbis a tömeges változtatási igény – egy rendszerváltozás esetén sem spórolható meg. Kérdés most már, hogy az átugrani sikertelenül megkísérelt lépcsőkre vissza lehet-e lépni legalább? Ha nem, akár pontot is tehetünk. Ha viszont feltételezzük, hogy igen, ha valamilyen technikával mégis el lehet érni egy – bár az aktuális helyzet fényében pusztán hasznossága miatt – ténylegesen elfogadott új alkotmányos állapotot, az vélhetően szintén nem lesz 'amerikai'. A rendszerváltozás lelki kudarca miatt fel kell adni az alkotmányos rend személyes meggyőződésen (annak 'jóságán') alapuló elfogadottságának álmát.

SCHANDA BALÁZS: Az erkölcsi-közösségi válság táptalaja zavaros gondolatoknak, melyek az alkotmányos rend egészének legitimitását megkérdőjelelik. Az Alkotmány legitimitását alapvetően elfogadottsága adja (nem pedig születésének körülménye). A legitimitás szempontjából több a hozadéka annak, ha egy politikai-társadalmi válságot az Alkotmány mederben tud tartani, mint bármilyen ünnepélyes népszavazásnak. Ugyanakkor, ha az Alkotmány érvényesülése fogyatékosná válik, az alkotmányos rendben súlyos zavarok keletkeznek – melyeket a korrekcióra hivatott intézmények sem orvosolnak – megrendülhet az Alkotmány legitimitása. Az elvesztett legitimitás helyreállítása nehéz feladat.

A legitimitás helyreállítását segítheti, ha – minden rossz tapasztalat ellenére – a polgárok a jogállam intézményrendszerét megelőlegzett és megújuló bizalommal igénybe veszik.

III. Alkotmány és valóság

SALAMON LÁSZLÓ: Már évek óta érzékelhetőek olyan folyamatok, melyek a demokratikus jogállam működésére kedvezőtlenül hatnak. Itt elsősorban a parlamentarizmus intézményének bizonyos fokú erodálására gondolok, melyek a különböző politikai történések révén a szélesebb közvélemény által is érzékelhetőek. Ennek jeleit többek között a tantárgy oktatása során is megtapasztalhatjuk. Én legalábbis részben ezzel magyarázom a tantárgy iránti hallgatói érdeklődés bizonyos mérvű csökkenését. Évek óta erősödik bennem az az érzés, hogy ebben jelentős szerepet játszik a 'sein' és a 'sollen' – az alkotmányjog világában egyre inkább előtérbe kerülő – ellentmondása. A 2006-os országgyűlési választás után bekövetkezett politikai események pedig kifejezetten komoly kérdőjeleket vetettek fel a törvényhozó és a végrehajtó hatalom alkotmányjogilag körülírt viszonyának, illetve egyes emberi jogok helyzetének hazai alakulásával kapcsolatosan.

BALOGH ZSOLT: A Magyar Köztársaság Alkotmánya egy jogállam Alkotmánya. Az 1989-es és 1990-es módosítások által sajátos identitással rendelkezik. Ez az identitás egyrészt a szabadságjogok, az emberi jogok állam általi messzemenő tiszteletben tartását fejezi ki, másrészt ennek az Alkotmánynak van szociális karaktere (bár ez sokak által vitatott), harmadrészt az Alkotmány hangsúllyal hívható fel a jogbiztonság érvényesülése szempontjából. E három szempont egyidejű jelenléte biztosította Magyarországon a békés rendszerváltoztatást, s adta meg a jövő számára a társadalmi békét, az egyensúlyt. E szempontok bármelyikének megváltoztatásához (már amennyire megváltoztatható) alkotmánymódosítás kell, azaz teljes konszenzus a parlamenti pártok között, de még a pártpolitikai konszenzussal kísért identitás-váltás is kockázatos a status quo megbontása miatt. A konszenzus nélküli váltás azonban a béke messzemenő kockázatásával jár, és szükségképpen veti fel azt a kérdést, hogy volt-e rendszerváltozás? A szabadságjogok, a szociális jogok és a jogbiztonság szempontjainak értékelését kezdjük a végén.

A jogbiztonság elsősorban az állampolgárok védelme szempontjából fontos. Ha az állam elvárja a jogkövető magatartást, akkor ez a másik oldalon, az állam oldalán az előre látható, megismerhető és kiszámítható jogi szabályozás létrehozásának köte-

lezettségét jelenti. Így, ha az állam pl. olyan jogi szabályt alkot, amelyben hosszú távú adócsökkentést ígér, az állampolgár joggal bízik ebben, magatartását egy jogállamban hosszú távon erre alapozhatja (e szerint kezd vállalkozásba, vagy épp szünteti azt meg, módosítja tevékenységét stb.). Jogszabályról van szó, tehát többről, mint retorikáról. Mi történik ha ennek az ellenkezője valósul meg, a jogszabályokat módosítják, és a terhek növekednek? Az állampolgár nem hisz az államban és a jogban (hangsúlyozom, hogy nem a politikáról, hanem az Alkotmányról van szó). Mindez az állampolgár jogkövető magatartásának eróziójával jár, a jog devalválódásával. Mire az állam erőlyesebben lép fel (pl. fokozza az adóellenőrzés hatékonyságát), az állampolgár pedig még inkább menekülni akar, keresi a kiskaput. Honnan is indult ki ez az egész? A jogbiztonságba vetett hit az Alkotmányba vetett hit is. Az Alkotmány ilyen folyamatot nem enged.

Nézzük a másik szempontot. Az állam társadalmi szerepvállalása tudományos kérdés. A mindenkori kormányoknak természetesen nagy a mozgásterük a tekintetben, hogy visszaszorítsák az államot, vagy épp ellenkezőleg, erősítsék az állam szerepét. Ez a mozgástér azonban nem korlátok nélküli, határt szab az Alkotmány. A magyar Alkotmánynak van szociális karaktere. Ez a – ’89–’90-ben kialakított – szöveg rögzíti a szociális biztonság jogát, valamint az egészségügyi ellátáshoz való jogot is. Az Alkotmány azt mondja, hogy a Magyar Köztárság területén élőknek van joga az egészséghoz, s nem azt, hogy az egészségbiztosítási jogviszonnyal rendelkezőknek. Az Alkotmány állami feladattá – s nem üzleti alapon működő szervezetek feladatává – teszi az egészségügyi intézmények biztosítását, az orvosi ellátás megszervezését. A példákat lehetne még sorolni. Én nem szeretnék belemenni abba, hogy az Alkotmány szociális vagy egészségügyi szempontjain túllépett-e az idő vagy sem. Csupán arra szeretnék rámutatni, hogy az Alkotmány szociális karakterét (más megfogalmazásban az állam társadalmi szerepvállalását) alkotmánymódosítással lehet megváltoztatni, azaz kompromisszumot kell kötni benne. Ha nem elég széles a mindenkori kormánynak a mozgáster, s a határokat úgy lépi át, hogy ahhoz nem köti meg a szükséges ‘társadalmi szerződést’, az alkotmányon kívüli területre téved. A társadalmi szerződésben nemcsak a politikai kompromisszumról, hanem a szakmai közmegegyezésről, a lakossági elfogadottságról is szó van, ahogy volt ez az alkotmányozás, a rendszerváltoztatás időszakában. Visszatérve az egészségügyi példára. Biztosítási jogviszonyhoz kell kötni az ellátást – rendben van. De vajon jogos-e a biztosítottól az ellátás 30%-ának a kifizetését követelni, ha nem a kijelölt orvost, vagy kórházat választja? Azon túl, hogy mindenki legszemélyesebb joga az önrendelkezés körében, hogy melyik orvoshoz megy, de a biztosítási elv következetes érvényesítéséből is következhet, hogy ilyen esetben már ne lehessen kérni plusz pénzt (főleg ne az ellátás 30%-át). Biztosítási elv alapján nem. Ha állampolgári jogon járna, akkor más lenne a helyzet. Egyoldalú előny. Az állampolgárnak nem szabad, de az államnak igen? Az állampolgár pedig ismét nem érzi jól magát (de még csak nem is a betegség miatt). De honnan is indult ki az egész? Nem az Alkotmánnyal van a baj itt sem. Az szövetszerűen még mindig a „Magyar Köztársaság területén élőkéről” szól.

S ha már az állam társadalmi szerepvállalásánál tartunk, még egy gondolat. A harmadik évezred államának gondoskodó államnak kell lennie. Új szerep vár rá, meg kell, hogy védje polgárait a globalizáció káros hatásaitól, meg kell, hogy védje a mul-

tinacionális cégek 'éhségétől' (a manipulációtól kezdve, a termékek minőségéig számtalan területen), meg kell, hogy védje a környezetszennyezéstől stb. Ehhez 'erős állam' kell. Állami feladat lesz a polgárok védelme a gazdasági hatalomtól. Az 'államtalanítás', mint tendencia, azonban ezzel épp ellentétes. A rendszerváltást megelőzően nem engedték a gazdaságot a saját törvényei szerint működni, hanem az adminisztráció, a közigazgatás törvényeit kényszerítették rá, a gazdaság tönkre is ment. Vajon mi lesz a végeredmény, ha a közigazgatásra kényszerítik rá, hogy a gazdaság törvényei szerint működjön? Mindennek megvan a saját rendszere, a saját törvényszerűsége, a változtatás csak ezen belül képzelhető el.

S végül a szabadságjogok. Sem idő, sem hely nincs itt, az egyébként már többek által többször körbejárt kérdések: a véleményszabadság, a gyülekezési jog, vagy a személyi szabadság elemzésére. Az Alkotmány a szabadságjogok tekintetében tiszta és világos, ha eltérés van, az nem az Alkotmány hibája. Kevésbé exponált kérdéseket tennék fel: hat-e, és hogyan hat a sajtószabadságra, hogy pl. egyszerűsített közteherviselési hozzájárulást (lényegében könnyített közteherviselést) választhatnak többek között a: „könyv-és lapkiadó szerkesztője, újságíró, rádió-, televízióműsor-szerkesztő, író, [...]”? Hogyan viszonyul a sajtószabadság alkotmányos értékéhez, hogy közszereplők válogatnak, mely sajtónak nyilatkoznak, s melyeknek nem? Vagy – mondjuk az alkotmányos megkülönböztetés alapján – elfogadható-e, hogy pusztán egy adott cégre vonatkozóan születik kedvezménytörvény, csak azért, hogy ne tegye azt, amit tenni akart? S a példákból még nem fogytunk ki...

Visszaugranék a kiindulópontokra. Az Alkotmány identitásának megváltoztatásához alkotmánymódosítás kell. Kompromisszum szükséges. Az Alkotmányt érintő változtatásról nem lehet azt mondani, hogy az az Alkotmányt nem is érinti. De a Magyar Köztársaság Alkotmánya egy jó Alkotmány. Nem kell változtatni identitásán.

SCHANDA BALÁZS: Az Alkotmánynak a jogalkotás és a jogalkalmazás biztos mércéjeként kell szolgálnia. Az Alkotmánybíróság gyakorlatának elbizonytalanodása, melyet az is jelez, hogy nagy horderejű ügyekben is gyakoriak a különvélemények, illetve szavazategyenlőség mellett születnek fontos döntések, az Alkotmányba vetett bizalom szempontjából is rossz üzenet. Szabályok nyilvánvaló, következmények nélküli áthágása (pl. az államháztartási hiány adatok közzétételi kötelezettsége) és intézmények kiüresedése (pl. vizsgálóbizottságok), súlyukat tekintve önmagukon túl mutathatnak: féltő, hogy a jogállam garanciái és intézményei pusztá látszattá válnak.

A polgár közvetlenebb tapasztalatokat is szerezhet az Alkotmány érvényesülésével kapcsolatosan a gyakorlatban: rendőrségi fogdán és bírósági tárgyalóteremben, a közigazgatás ügyfeleként, az egészségügyi ellátórendszerben, az oktatásban, óvodától egyetemig.

IV. Következtetések az oktatásra nézve

SALAMON LÁSZLÓ: Mivel a valósághoz történő ragaszkodás az oktatás során (sem) képezheti alku tárgyát, nem térhetünk – és nem térhetünk – ki az általunk tanított alkotmányjogi igazságok, és a valóság között időnként érzékelhető ellentmondások látatása elől. Ezeket az ellentmondásokat a hallgatók egyébként rendre fel is vetik, azok-

ra őszinte választ várva. Hitelünket csak úgy őrizhetjük meg, ha ezeknek a várakozásoknak megfelelünk, de ettől függetlenül ezt követeli tőlünk az oktatói tisztesség is.

Más oldalról nézve viszont ezek a kihívások fokozott lehetőséget biztosítanak számunkra, hogy az alkotmányosság és a jogállamiság kérdéseinek jelentőségét kidomborítsuk, és a hallgatókban az ezek iránti elkötelezettséget megerősítsük. Ezzel teljesebbé válik hivatásunk, mely nem csak egy tételes ismeretanyag elsajátításának biztosításában, hanem az általunk tanított elvekkel való azonosulás elősegítésében is áll.

SCHANDA BALÁZS: Amikor alkotmányjogot oktattunk, egyszerre kell értékeket közvetítenünk, tárgyi tudást átadnunk, és összefüggéseket láttatnunk. Az alkotmányjog oktatása hivatalból apologetikus – de természetesen realista (szemben a kutatással, melynek lehet kritikai kiindulópontja). Kritikai szemlélettel csak azután közelíthetünk, ha már adtunk egy hipotézist a hallgatóknak. Hitelesen azonban csak olyan hipotézist tudunk felkínálni, amiben magunk is hiszünk. A helyzet azt igényli, hogy világosan mutassuk be az intézmények mögötti eszmét és értéket, egyértelműen közvetítsük az Alkotmány értéktartalmát, a romboló kritika kísértésének ne engedjünk.

VARGA ZS. ANDRÁS: Hát akkor mit és hogyan tanítsunk? Saját válaszom az, hogy egyrészt a hatályos Alkotmányt és kapcsolt részeit, rendszerezett ismeretként. Másrészt az alkotmányosság alapértékeit, a (rég) magyar (és a hatályos) alkotmány történetét, kiemelve a sarokpontokat (kerekasztal, utolsó rendi alkotmányozás, paktum, csendes erózió, 2006. május), és azt a szelíd harcot, amelyet az Alkotmánybíróság folytat az Alkotmány értékeiért. Egy dolgot azonban semmiképpen nem kerülhetünk el: annak bemutatását, hogy alkotmányjogunkban mi képvisel egyetemesnek hitt értéket, és hogy az értékek érvényesülése mennyire esetleges.

Javaslom továbbá, hogy kutassuk a jogrend, és alapja, az Alkotmány mögöttes érvényességének titkait: talán sikerül a természetjogot a laikus gondolkodás számára is elfogadhatóan rehabilitálni, és erre vadonatúj alkotmányjogi teóriát építeni. Ennek társadalmi elfogadtatása segíthetne kiutat találni a posztmodern (és számunkra nagyon is aktuális) zsákutcából. Emellett alighanem nemzetközi sikerünk lenne...

BALOGH ZSOLT: Hogy mit tanítsunk? Azt hiszem, nincs nehéz helyzetünk e kérdés megválaszolásában. A jogállam, a demokrácia, az alkotmányosság, mint fogalmak tartalma pontosan körülhatárolható, pontosan oktatható. A hatályos Alkotmány ezeknek az értékeknek megfelel. Az alkotmánymódosítás szükségességének sugallása abból a szempontból veszélyt hordoz, hogy 'ellebegtetheti' az alkotmányos értékek állandóságát is. Először ezekkel az értékekkel kell megismertetni a hallgatókat. Megállapodott jogállamban úgy kell viselkedni, ahogy megállapodott jogállamban viselkedni szoktak.

– KÖNYVISMERTETÉS –

JOBBÁGYI GÁBOR

Néma talp
Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja

Budapest: Kairosz Kiadó, 2006. 120. p. ISBN 978 9639 642 263¹

„Nekem nincs szükségem kegyre:
én csak igazságot kívánok!”
(Gotthold Ephraim Lessing)

Tóth Ilona neve gyakran merül fel az 1956-os forradalom eseményeinek felidézése során a legkülönfélébb fórumokon, élete és halála sokakat elgondolkodtatott, megítélése igencsak megosztotta a róla képet formálókat. Ha arra kérnénk azokat, akik a szigorú orvosnő sorsáról véleményt alkottak, hogy mutassák be nekünk ezt a fiatalon véget ért életutat, meglepően eltérő, sőt egymással szöges ellentétben álló történeteket hallanánk – egyenesen az lenne az érzésünk, hogy más-más személyiségű, beállítottságú, erkölcsi elveket valló emberről beszélnek.

Egyesek szerint a halálraítélt doktornő hivatásával visszaélve, könyörtelen módon egy ember meggyilkolásában vett részt, és ez az adott politikai, társadalmi körülmények mellett is súlyos bűncselekménynek minősül – az ellene indított eljárásra és annak kimenetelére tehát nem az 1956-ban uralkodó állapotok voltak hatással.² Mások az utókor tisztelétére méltó, Magyarország függetlenségéért harcoló hős forradalmárt látnak Tóth Ilonában, annak ellenére, hogy az ellene felhozott vádak igazságtartalmát sem kérdőjelezzik meg, így az emberölésben való közreműködését tényként kezelik.³ Míg, ahogyan Jobbágyi Gábor is, a fiatal medika ártatlansága mellett tesznek hitet azok, akik szerint koncepciós perben született a halálos ítélet – a forradalmi eseményekben jelentős szerepet vállaló Tóth Ilona a belső politikai ellenállás szétverését és lejáratását célzó, alaptalan vádakra építő kirakatper áldozatává vált.⁴

¹ A tanulmány azonos címmel a Magyar Szemle hasábjain is megjelent két részletben, a 2002. februári és áprilisi számokban.

² Lsd. pl. KENDE PÉTER: Szobor egy gyilkosnak? In: *Népszabadság*, 2002. április 22.

³ E nézetet legalaposabban Eörsi László dolgozta ki műveiben, pl. EÖRSI LÁSZLÓ: Tóth Ilona. Valóság és mítosz. In *Beszélő*, 2002. június; EÖRSI LÁSZLÓ: *Mítoszok helyett 1956-ról*. Budapest: Noran Kiadó, 2003.

⁴ Ezzel a véleménnyel azonosul még többek között M. Kiss Sándor és Kiss Réka is, akik szintén levéltári és könyvtári forrásanyag feldolgozása után jutottak erre a meggyőződésre, lsd. M. KISS SÁNDOR: Tóth Ilona tragikumja. A „Kollár-gyilkosság” úgy, ahogy azt a vádirat tartalmazta, nem történetelt meg. In *Magyar Nemzet*, 2002. április 27.; valamint Gyenes Pál is emellett foglal állást, lsd. ADONYI SZTANCS JÁNOS: A máig élő koncepció. In *Köztársaság*, 1993/1.

A teljes igazságot megismerni ennyi idő eltelte után, a körülmények, tények, sőt gondolatok ismeretének hiánya miatt tulajdonképpen lehetetlen, Jobbágyi Gábor művének megírásakor nem is ennek feltárását tűzte ki célul. A szerző maga is arra a következtetésre jut, hogy teljes bizonyossággal ma már nem rekonstruálhatók az események, mégis több hónapot töltött kutatómunkával abban a reményben, hogy közelebb kerülhet az igazsághoz. Az író polgári joggal foglalkozó egyetemi tanár, ezen tanulmány elkészítéséhez azonban komoly büntetőjogi, büntető-eljárásjogi ismeretekre is szüksége volt a történeti, történelmi, orvosi és pszichológiai vizsgálódások mellett. A forradalom leverését követő megtorlások feltárásában fontos szerepet játszottak e témában kiadott könyvei,⁵ amelyek megjelenetésére személyes indíttatás sarkallta. Ő maga is tanúja volt a forradalomnak, kilenc éves gyermekként látta 1956 hőseit és átélte a megrázó napokat – majd több évtizedig hordozta magában a kitörölhetetlen emlékeket és sebeket, várva arra, hogy a kommunista diktatúra történéseiről őszintén beszélhessen. Tóth Ilona perét feldolgozó ezen írásával is egyfajta tartozást ró le, tudatosítani igyekszik az emberekben az adott történelmi háttér mellett lezajlott eljárás valódi jellegét, a halálos ítélet igazi okát. Így a huszonnégy évesen az orvosi kar mártírjává vált nő élete a fiatalok, illetve az utókor számára is érthetőbbé, átláthatóbbá válhat. A tanulmány megjelenése tehát komoly úrt tölt be érzelmi és tudományos értelemben egyaránt.

A hosszas kutatás eredményeként két kiindulópontot *bizonyossággként rögzít*: 1. A per során az emberölésben Tóth Ilona társainak kikiáltott Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós súlyosan bántalmaztak valakit a Péterfy Sándor utcai kórházban 1956. november 18-án. 2. Tóth Ilonának a bántalmazáshoz és az áldozat esetleges halálához semmi köze.⁶ A számos homályos pont megléte és az összes releváns tény ismeretének hiánya miatt a korabeli iratok alapos vizsgálata mellett a logikai összefüggések feltárására, a személyiségvizsgálat orvosi, pszichikai módszereire, a tanúk és barátok beszámolóinak tanulmányozására, a körülmények összjátékának értékelésére és a történelmi helyzet elemzésére alapult a kutatás. Mindezt világos és jól érthető formában tárja az olvasó elé, különös gondot fordítva a mindig tiszta megfogalmazásra és a tagolt, precíz összefoglalások gyakori közbeiktatására.

Csaknem hetvenedik életévéhez közeledett volna már „Ilonka” abban az évben, amikor törvényi mentesítésére sor került⁷ – ennek megvalósulásához vezető utat vázolja fel röviden az első pontban, bevezetőül Jobbágyi Gábor. Ez után az egyes, igen áttekinthető rendszer alapján felépített fejezetek egészen az 1956. novemberi történésektől kezdve részesévé teszik olvasójukat egy olyan, fordulatokkal teli eseményornak, amely végül a halálos ítélet végrehajtásával, a bitófa alatt ér véget 1957. június 27-én. A tömör fogalmazásmód a mű egészét jellemzi, amely különösen a tények értékelését tartalmazó befejező, hatodik részben bizonyul nagyon hasznos stílusjegynek.

Különös egybeesés, hogy Tóth Ilona Gizella 1932-ben épp október 23-án született, huszonnégy évvel később ezen a napon kezdődött életének meghatározó jelentő-

⁵ Az itt bemutatott művön kívül: JOBBÁGYI GÁBOR: *Szigorúan titkos emlékkönyv. Top secret memoir. 1956.* Budapest: Szabad Tér Kiadó, 1998. és JOBBÁGYI GÁBOR: *Ez itt a vértanúk vére.* Budapest: Kairosz Kiadó, 1998.

⁶ JOBBÁGYI GÁBOR: *Néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja.* Budapest: Kairosz Kiadó, 2006. 111.

⁷ A Fővárosi Bíróság a 2000. évi CXXX. törvény alapján hozta meg 9. B. 56/2001/2. számú, az 1957-es ítéletet semmissé nyilvánító végzését.

ségű korszaka. A gyanúsítottkénti kihallgatása előtti napokról, a politikai ellenállásban betöltött szerepéről igen élénk, pontos képet fest a szerző, amely a korképet is híven tükrözi. A szigorló orvosnő a Péterfy Sándor utcai kórházban vezette a sebesültek ellátását, ez a munkahely azonban több volt pusztán egészségügyi intézménynél – kulcshelyszínévé vált a forradalom leverését követően szerveződő ellenállási csoportnak. Tóth Ilona nem csak sebesülteket lát el – közöttük egyébként szovjet katonákat is –, hanem a rölapok készítéséből, terjesztéséből is kiveszi részét. Emberfeletti munkabírása, áldozatkész szerepvállalása lenyűgözte az őt ismerőket, példája ösztönzőleg hatott környezetére. Az „Élünk” című rölapok terjesztésében segédkező 15-16 éves gyerekeket „*fiaimnak*” nevezi, akikkel úgy állapodik meg, hogy ha az ÁVO elfogja őket, inkább „*köjjenek mindent reá*”, mint hogy „*agyonveressék magukat*”.⁸ Előzetes letartóztatásba vételéig, november 19-ig szinte szakadatlanul dolgozik az ifjú medika, az '56-os forradalom meghatározó alakjává emelkedve. A közelében élő emberek, a barátai, páciensei, tanárai elbeszéléseinek, véleményeinek olvasói elé tárásával Jobbágyi Gábor a fiatal lány személyiségének valódi ismertetőjeleit igyekszik bemutatni. „*A forradalomban tanúsított hősiessége egyezik a megismert jellemével, de a rázúdult gyalázatos rágalmlak elfogadhatatlanok.*” – idézi a volt évfolyamtársak nyilatkozatából.⁹

Jobbágyi Gábor a nyomozással foglalkozó második fejezetben rámutat: már az ebből a szakból fellelhető adatok görcső alá vételekor fény derül olyan ellentmondásokra, tisztázatlanságokra és hibákra, amelyek a per koncepciók-konstrukciók voltát támasztják alá. Például alapvető dokumentumok, mint az áldozat boncjegyzőkönyve, hiányoznak az iratokból, sőt az áldozat azonosítása sem történik meg tulajdonképpen; december 4-ig csak rölapok előállítása és terjesztése miatt hallgatják ki Tóth Ilonát, holott az eljárás megindítására vonatkozó, később az aktából kivett határozat már tartalmazza az emberölés vádját. A meglehetősen rövid idő alatt lezárult nyomozás során tanúvallomásokot egyáltalán nem rögzítettek, a terheltek vallomásai pedig lényegi pontokon ellentmondanak egymásnak.

A már tíz vádlottat megnevező, összesen nyolc oldalas vádirat, majd a később benyújtott pótvádirat elemzésének szenteli a szerző a következő fejezetet. A teljesen különböző ügyek összekapcsolásának indokát abban látja, hogy könnyebb volt a sokvádlottas, áttekinthetetlen perben leplezni: valójában nincs bizonyíték a beismerő vallomásokon kívül. Rendkívül érdekes azon észrevétele, miszerint a szakértők Tóth Ilona személyiségéről és életvezetéséről tett megállapításai között „*negatív psychopatiás*” jelzővel rögzítik a következőket: „*[...] sajátosságként kell kiemelni az elvekhez, a meggyőződéshez, az igazsághoz, az általa vélt igazsághoz való merev ragaszkodást, amely megalkuvásra úgyszólván képtelenné tette [...]*”¹⁰ Alapos vizsgálatnak veti alá a szakértői véleményeket, melynek eredményeként megállapítja, hogy ezek semmiképp nem támasztják alá az orvosnő bűnösségét. Valójában éppen azt teszik világossá, hogy Tóth Ilona beismerésének nincs való-ságalapja.

⁸ JOBBÁGYI (2006) i. m. 58.

⁹ JOBBÁGYI (2006) i. m. 8.

¹⁰ JOBBÁGYI (2006) i. m. 49.

A bírósági tárgyalások, azok dokumentumai vizsgálatából levonható következtetéseket sorakoztatja fel a szerző a negyedik részben – egyértelmű fejtegetései után kijelenti, még egy koncepció-konstruált ügyben is példa nélküli, hogy a bíróság még csak kísérletet sem tesz állításainak bizonyítására, csupán a védekezések cáfolására hagyatkozik, egy meglehetősen alacsony színvonalú, nyolcvanöt oldalas ítéletben. Az olvasó a tárgyalóteremben érezheti magát, egészen átélheti a per hangulatát, köszönhetően a jelentőségteljes, akkor elhangzott párbeszédnek, felszólalások bemutatásának. „*Október 23-án úgy belpolitikailag, mint külpolitikailag tisztítóüz tetején álltunk. Úgy értékeltük a 14 pontot, mint a fejlődés betetőzését. Úgy véltük, az emberek kezdenek újra magyarrá válni. Fegyveres harcokban nem vettem részt, egyetemi kollégáim harcoltak. A forradalom szép oldalát láttam.*” – idézi Tóth Ilona utolsó szó jogán elhangzott mondatait.¹¹

Ma mártírként tisztelhetjük 1956 Jeanne d'Arc-ját,¹² szobrok, festmények, költemények örökítik meg alakját,¹³ tisztelt díszpolgára a XVI. kerületnek. A nők forradalomban vállalt szerepének egyik jelképévé vált. Mint vázoltuk, ezzel ellentétben olyan véleményalkotó is van, aki teljes mértékben azonosulni tud az 1957-es ítélettel. Hozzá kell tennünk azonban, hogy álláspontja kialakításánál leginkább az 1957-es népbírósági ítéletekre támaszkodik a jelek szerint, amely 'módszer' a legkevésbé sem tekinthető történeti kutatásnak, és nem vezethet megalapozott véleményhez.¹⁴ Jobbágyi Gábor azt is hangsúlyozza, hogy ez a megosztottság nem politikai erővonalak mentén történik. Ennek elfogadása különösen fontos, hiszen méltatlan felhasználni nevét, példáját és rehabilitációját elvakult politikai csatározásokban (amelyre azonban sajnós volt példa).¹⁵ Sokkal inkább a szakmailag alapos, figyelmes vizsgálódás kell, hogy véleményünk kialakításában döntő legyen. Ő maga is erre törekszik. Mind a másodfokú eljárásban született ítélet értékelésével foglalkozó ötödik, mind pedig befejezőként a kutatás során tett megállapításokat összefoglaló hatodik fejezetben Jobbágyi Gábor súlyos aggályokat, az ügy tragédiáját láttató tényeket és az azokból levonható következtetéseket fogalmaz meg. Meggyőződéssel állítja: „*Tóth Ilona nem ölt embert. Tóth Ilonát ártatlanul ítéltek halálra.*”¹⁶

A terror és a tragédia színei keretezik a fedőlapon Tóth Ilona tárgyaláson készült fotóját, a fekete és vörös borító az ünnepélyes, komoly hangvétel előjelei. Talán szemléletesebbé, még kifejezőbbé tette volna a könyvet néhány illusztráció, például a tárgyaláson készült fényképek felhasználása. Emellett a forrásanyagok, hivatkozott

¹¹ Lsd. B VII. 164/1957. 312–313.

¹² OBERSOVSZKY GYULA: Tóth Ilonka, a magyar Jeanne d'Arc. In *Hunnia*, 1998/110.

¹³ Pl. Tóth Ilonát ábrázolja Kay Lajos festménye, a következő kommentárral: „Az 1956-os Forradalom mártírja. Hamis vádakkal 1957-ben halálra ítélték és kivégezték. 2001-ben rehabilitálták. Az orvosi egyetem kertjében szobrot állítottak emlékére.” Juha Richárd Attila szobrász Mansfeld Péter és Tóth Ilona mellszobrával járult hozzá a Terror Háza Múzeum kiállításához. Józsa Judit keramikus Magyar Nagyasszonyok című kerámiaszobor sorozatában Tóth Ilona, az '56-os forradalom hősnője ihlette műremeket is megtalálhatjuk. Rehabilitálása alkalmából állított szobrát a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Nagyvárad téri épületénél láthatjuk.

¹⁴ Vö. Kende Péter idézett művével.

¹⁵ Vö. SZAKOLCZAI ATTILA: Ellen-polgári-forradalom. In *Népszabadság*, 2002. május 6.

¹⁶ JOBBÁGYI (2006) i. m. 5.

munkák, a jogszabályok, határozatok jegyzékbe gyűjtése, illetve bibliográfia és ajánlott irodalom készítése is hozzájárulhatott volna a még jobb eligazodáshoz a téma iránt érdeklődők számára.

„*Van-é jutalma a nemes kebelnek, / Melyet kigúnyol vérhullásaért / A kislelkű tömeg? Világosíts fel, / S hálásan hordok bármi végzetet; / Csak nyerhetek cserémben, mert ezen / Bizonytalanság a pokol.*” Erre, a Madách Imre művében megfogalmazódó kérdésre Tóth Ilona sem tudhatta a választ. A tárgyalásokon elhangzott vádakon kívül azzal is szembesülnie kellett, hogy a korabeli lapok igyekeztek a közvéleményt ráhangolni a bíróság ítéletével azonos álláspontra. A híradások csak az „elvetemült ellenforradalmárok elleni” perként emlegetették az ügyet, a korabeli újságok lapjairól a következő szalagcímet olvashatjuk: „*Úgy éreztem, gyilkolnom kell. Zsebkéssel gyilkolt a szadista orvosnő.*”¹⁷ Nem tudhatta, hogy az utókorak többet mond majd egy néma talp, mint a korabeli híradások, a perben felhozott összes vád, sőt mint saját, a nyilvánosság előtt is elhangzott beismerő vallomása. „*Miért volt néma Tóth Ilona talpa? Nem költői kérdés ez, könnyű válaszolni rá: gumibottól. S miért némák az orvosok? Mert ők is félnek a gumibottól.*”¹⁸ – mondja ki szakvéleményében Dr. Benedek István. Jobbágyi Gábort ez a felismerés is közelebb vitte ahhoz, hogy a feltárt bizonyítékok alapján teljes meggyőződéssel kijelenthesse: „*Tóth Ilona teljesen ártatlan volt, s koncepciós-konstrukciós perben ítélték halálra az orvosi kar mártírját.*”¹⁹

„*Az igazság győzelme a szelídekre és a türelmesekre vár*” – ahogyan Pilinszky János szavai sejtetik, alázat és idő szükséges ahhoz, hogy kutatásunk végén elmondhassuk: már tisztábban látunk. Jobbágyi Gábor ezen könyvének megírásával elindult az úton, melynek végén talán választ kaphatunk további elmélyült vizsgálódást igénylő, itt ugyan befejező gondolatként, mégis előremutató jelleggel feltett kérdéseire is: „*Kik találták ki a koncepciókat, kik állították fel a konstrukciókat, s kik irányították kívülről az eljárásokat?*”²⁰ Ha nem is látunk még tisztán minden részletkérdésben, az eddigi kutatómunka jelentősége mégis óriási – eredményeként a bátor és nemes Tóth Ilonát ismerheti meg az olvasó e könyv lapjain. A szerző *nem kegyet* gyakorol – az *igazság* keresése során, szakszerű, alapos vizsgálódások nyomán jutott kifejezett meggyőződésre, a tiszteletadások és emlékállítások sorába illesztve ezt a per történetének feltárása során kirajzolódó portrét.

POGÁCSÁS ANETT

¹⁷ Lsd. a Népszabadság I. évfolyamának az 1956. december 18-i számában.

¹⁸ JOBBÁGYI (2006) i. m. 53.

¹⁹ JOBBÁGYI (2006) i. m. 115.

²⁰ JOBBÁGYI (2006) i. m. 117.

BARÁTH MAGDOLNA, FEITL ISTVÁN, IZSÁK LAJOS, PALASIK MÁRIA,
STEMLER GYULA, VARGA ZSUZSANNA

Krónika 1956

Főszerkesztő: IZSÁK LAJOS Szerkesztő: STEMLER GYULA

Budapest: Kossuth Kiadó – Tekintet Alapítvány, 2006. 256 p. ISBN 963 09 4859 1

Az 1956-os magyar forradalom ötvenedik évfordulójára jelent meg a Miniszterelnöki Hivatal támogatásával ez az igen reprezentatív kiadvány, amely nemcsak a történelmi szakma, hanem a szélesebb nagyközönség számára is igen élvezetes olvasmánynak ígérkezik.

A mű kronologikus szerkesztésű, az 1956. év történéseit meséli el. Nem törekszik teljességre, epizódokat elevenít fel az esztendőből, képekkel gazdagon illusztrálva. Aki szeretné megismerni, hogy milyen fontosabb események estek erre az évre, akár Magyarországon, akár nemzetközi viszonylatban, bizonyos, hogy meghatározó képet nyer az esztendőről.

A január és szeptember közötti időszak száz oldal terjedelemben kerül bemutatásra. Az októberi események 58, a novemberiek 37 oldalt tesznek ki, amíg a 237. oldalon záródik az év a decemberi történések ismertetésének végével.

1956 a magyar történelem kitüntetett fontosságú esztendői közé tartozik. Az 1956. október 23-ával kezdődő forradalom és szabadságharc méltán került a nemzeti ünnepek közé, mint a magyarság szabadságvágyának kifejezője, mint a sztálini típusú diktatórikus rendszer elleni tiltakozás szimbóluma, és mint a magyar nép elkötelezettsége a modern demokratikus berendezkedés megteremtése iránt. A forradalom és szabadságharc jelentősége azonban túlmutat Magyarországhatárain, beleilleszkedik a nemzeti, függetlenségi és demokratikus mozgalmak sorába, amelyek a XX. században minden kontinensen jelen voltak. Kelet-Közép-Európa számára a magyar forradalom a lengyelországi eseményekkel együtt a szovjet birodalmi szándékok és a szovjet típusú diktatúra elleni első nagy fellépés volt, amelyet 1968 után még több más kísérlet követett, hogy aztán 1989–1990-ben végleg megszűnjön e berendezkedési forma.

Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot a magyar társadalomban meglévő feszültségek robbantották ki. Az emberek mindennapos problémái, a körülöttük lévő világ hamisságának felismerése és erőteljes elutasítása a politikai vezető réteg hazug és képmutató magatartásával szembeni felháborodáshoz, majd tüntetéshez vezetett, amely népfelkelésbe, forradalomba torkollott, és a szovjet beavatkozás miatt szabadságharcá alakult.

Az 1956-os forradalom szervesen kapcsolódik az előző hónapok eseményeihez. A kötet ezért nem szűkíti le 1956 történetét az októberi és novemberi napokra, hanem a teljes naptári évre tekintve egy esztendő krónikáját kívánja adni. A hazai és a világpolitika mellett feleleveníti a társadalmi élet, a kultúra, a sport, a gazdaság, a hétköznapi történéseit, a fokozatosan szabadabbá váló légkört, de a november 4-ét követő elnyomást, a diktatúra restaurációját is. A kötet szövegeivel, dokumentumaival és forrásértékű képanyagával sokrétűen és színesen tárja az olvasó elé e mozgalmas esztendő eseményeit.

A bevezető gondolatok után a könyv Hegedűs András miniszterelnök kincstári optimizmussal örvendező szavaival indul: „Meggyőződésem, hogy az 1956-os év népi demokráciánk fejlődésében új, jelentős sikereknek az éve lesz. Minden feltétele megvan annak, hogy a magyar nép pártunk és kormányunk irányításával az új esztendőben még nagyobb eredményeket érjen el.” Valójában viszont egy rosszkedvű, kiábrándult országra köszöntött az 1956-os év. Kétesztendei bizakodás után 1955 tavaszán lemondott a népszerű miniszterelnök, Nagy Imre. Mindenki tudta, hogy ez Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és körének tevékenységével magyarázható. Ez még önmagában nem lett volna baj, de nőtt az adó, szigorodott a behajtás, emelkedett a beszolgáltatási kötelezettség, felemelték a falun keresett iparcikkék árát, folytatták a félbe maradt nehézipari beruházásokat, emelkedtek a normák és csökkent a belkereskedelem árukészlete. Visszatért a régi bűnbakállítás, megindultak a jobboldali elhajlás elleni propagandakampányok, előkerült a régi szlogen az osztályharc éleződéséről, erősödött az egyénileg dolgozó paraszttal szembeni bizalmatlanság. Hatvanezer családot – helyenként durva eszközökkel – kényszerítettek termelősövetkezetekbe. Olyan lendületet vett a kényszeradakozás rákosista formája, a békekölcsönjegyzés, hogy azt már a Politikai Bizottság is megsokallta. Szerencsére a kedvező időjárás miatt jó volt a termés, az ipar növekedése is felgyorsult, de a reálbérek a fenti intézkedések miatt jóval lassabban nőttek, mint 1954-ben. A párt vezetői visszatértek az öndicséret politikájához, Sztálin eszményítéséhez. Rákosi Mátyás egyre görcsösebb öngazolási kényszerrel terhelten vitte visszafelé az országot az ötvenes évek első éveibe. Koncepciós pereket azonban már nem indíthatott. 1955. december 3-án kizárta a pártból Nagy Imrét, érzékeltetve vélt és valós ellenfeleivel, hogy hatalma Moszkvában újra szilárd. Az idő kerekét viszont nem lehet visszafordítani. Az 1955-ös év világpolitikai fejleményei minden józan politikust arról győztek meg, hogy a Szovjetunió rendezni akarja viszonyát Európában, ezen belül stratégiai szövetségre készül Jugoszláviával. Különösen ez volt veszélyes Rákosi Mátyásra nézve, akinek a fülébe jutott, hogy Tito bosszút forral ellene. Ha a Rajk-per tisztázása a nemzetközi politika porondján kerül elő, akkor nyilván nem tartható a gyengén összetákoltt koncepció Péter Gábor egyedi bűnösségéről. Rákosi egyelőre igyekezett nem tudomásul venni a szovjet vezetők törekvéseit, talán azok elhalásában reménykedett. A magyar-jugoszláv jóvátételi egyeztetésen Titóék horribilis kárpótlási igénye jól is jött neki, a tárgyalást ‘nemzeti’ érdekből szakíthatta félbe. Legalábbis egyelőre.

Baljós jel volt a politikai vezetés számára az is, hogy az értelmiség egyre nagyobb részével, különösen az írókkal elmergesedett a viszony. Eleinte csak passzív rezisztenciát lehetett tapasztalni, de amikor 1955 szeptemberében az Irodalmi Újság egyik száma betiltásáig fajultak a dolgok, a csendes elégedetlenség felháborodásban robbant ki és nyílt ellenállássá változott. Ebben azonban egyelőre csak néhány tucat ember vett részt.

Végül a gazdasági egyensúly biztosítása érdekében megtett intézkedések sem hoztak jelentős változást. Az eredmények siralmasak voltak. 1956. január elsején a gazdasági év semmi jót nem ígért.

Az események sodrában Magyarország törvényszerűen került a forradalmi változások elé, amelyek elkerülhetetlen volta hónapról hónapra nyomon követhető. A társadalmi és politikai helyzet radikalizálódott, a rendszer változatlan fenntartására egy-

re kevésbé volt remény. A változásokat immár az egész lakosság szorgalmazta, elsősorban békés átmenet keretében, de a nemzetközi helyzet nem kedvezett Magyarországnak számára, így a forradalomba és szabadságharcba sodródó, a változás iránt elkötelezett társadalomnak nemsokára el kellett szenvednie a bosszú, a terror és a megtorlás fájdalmait.

Az 1957-es év elején a politikai küzdelem tovább tartott, bizonyos értelemben éleződött. A Kádár-kormány hívei a decemberi határozat szellemében tiszta lappal kívántak indulni. Különböző értelmiségi csoportok ugyanakkor röpcédulák segítségével igyekeztek ébren tartani a forradalom, a szabadságharc eszméjét. A törekvések egy jelszóba sűrűsödtek: „Márciusban Újra Kezdjük!” Az újrakezdés politikai realitása azonban napról napra gyengült.

A kormány – amellet, hogy változatlanul támaszkodhatott a Szovjetunió katonai jelenlétére – mindent elkövetett a hatalmi intézmények, elsősorban a fegyveres erők újjászervezése érdekében. Az eredmények nem maradtak el. Fokozatosan magyar rendvédelmi szervek vették birtokba az utcát, a szovjet katonákat visszavonták a lakanyákba. A minisztériumokban, a tanácsokban újraindult az ügyintézés. A gyárak termelni kezdtek, az áruellátás, bár akadozott, de tendenciájában javult. Noha feszült várakozás előzte meg március tizenötödikét – kimondatlanul is e történelmi napra összpontosult a figyelem –, az újrakezdés elmaradt. A MUK jelszava kiüresedett. Elsősorban azért, mert a fokozatosan kiépülő Kádár-rendszer – amely az első esztendőben igen kegyetlenül számolt le ellenfeleivel – kisebb-nagyobb reformokkal, a hazai viszonyok figyelembevételével évtizedekig elviselhetőbb életviszonyokat kínált fel, mint az úgynevezett kommunista országok.

A remény azonban nem halt el. A demokratikus szocializmus iránti vágy széles körben fennmaradt, csakúgy, mint a függetlenség visszanyerésének, az országot megszálló szovjet hadsereg távozásának, a békés, semleges Magyarország megteremtésének igénye. Ezekkel a gondolatokkal zárul a krónika.

Az események leírását életrajzi lexikon követi, harminckét oldalon keresztül. Nagyon gazdag anyag, illetén formájú összegyűjtése hézagpótlónak tekinthető. A felhasznált irodalom – bár apró betűvel – viszont csak egy oldalt tesz ki, igaz, összesen 95 művet sorol fel, amely soknak tekinthető, ha arra gondolunk, hogy 1989 előtt a témáról nem lehetett szabadon, így mértékadó módon írni. A könyvet képjegyzék zárja le, amely igen bőséges az album lapjain lévő számtalan illusztrációnak köszönhetően.

Ez a mű tagadhatatlanul hozzájárul ahhoz, hogy az olvasóközönség objektív és széles horizontú képet kapjon 1956-ról, amelynek megítéléséhez feltétlenül elengedhetetlen egy ilyen jellegű szakmai anyag ismerete és feldolgozása.

ZINNER TIBOR

*Megfogyva és megtörve.
Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban. 1918–1962.*

Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005. 679. p. ISBN 963 9221 65 1

„Aki átélte, önmaga sorsára ismer, aki hallott ilyenekről, most olvashatott [...] ezek közül.”¹ Ekképpen ír Zinner Tibor az egyik meghurcolt jogász, dr. Szarvas Géza kálváriája kapcsán, amely csupán egy a kötetben bemutatott, körülbelül ezer jogászsors közül.

Bárándy Péter igazságügy-miniszter 2003 novemberében egy sajtótájékoztatón jelentette be, hogy 2003. március 20-án bizottságot állított fel a magyar jogászság, a bírák, közjegyzők, ügyészek, ügyvédek és munkatársaik stb. ellen elkövetett törvénysértések feltárására, és ezek orvoslásának előkészítésére. Bárándy Péter a bizottság felállítását előzetes feltáró munka során szerzett adatokra, valamint saját családja, közeli hozzátartozói történetére alapozta, illetőleg érvényre kívánta juttatni az igazságügyi tárca csaknem pontosan fél évszázaddal korábban, 1956 őszén kiadott azon állásfoglalását, mely a pályájukról törvénytelenül elűzött szakemberek sorsának rendezését, rehabilitálását írta elő.

A bizottság – melynek tagja volt Berényi András ügyvéd, Kahler Frigyes, a Veszprém Megyei Bíróság Büntető Kollégiumának kollégiumvezetője, Koczka Éva ügyvéd, Pálvölgyi Ferenc, a Magyar Köztársaság Legfőbb Ügyészsége Magánjogi Főosztályának főosztályvezető ügyésze és Tóth Béla, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főigazgató-helyettese – az általa levéltárakban, irattárakban összegyűjtött adatokat, valamint visszaemlékezéseket Zinner Tibor, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Tudományos Kabinetjének főosztályvezetője elnökletével összegezte ebben a könyvben.

A Magyar Hivatalos Közlönykiadó gondozásában megjelent kötet első oldalain található köszöntőt Bárándy Péter – akkorra már egykori – igazságügy-miniszter írta 2005 szeptemberében, míg a kötet 2005 októberében megtartott sajtótájékoztatóján az ünnepi laudációt Györgyi Kálmán, volt legfőbb ügyész, jelenleg miniszteri biztos tartotta.

A bizottságot alapos kutatómunkája során – ahogy az Előszóból kiderül – kettős cél vezette. Egyrészt, hogy bemutassa az egyes jogászsorsok ismertetése által mindazon törvénytelen, jogfosztó intézkedéseket, amelyek sérelmesek voltak, és sajnos mindmáig azok. Másrészt, hogy ráirányítsák a jogalkotók, törvényhozók figyelmét e jogsérelmek orvoslására, amelynek sürgősségére külön is felhív a szerző, hiszen a még élő rehabilitálandók száma az idő múlásával egyre csökken.

A magyar jogásztársadalommal szemben 1945 után elkövetett különböző jogfosztó intézkedések előzményekkel bírtak, melyek egészen a XX. század elejéig visszanyúlhatnak, de főként az első világháborút lezáró trianoni békediktátumtól követhető nyomon. Ennek megfelelően a bemutatandó jogtörténeti feldolgozás első fejezetében a szerző felvázolja a jogászságnak az első világháborút követő társadalmi-politikai

¹ ZINNER i. m. 58.

folyamatokban betöltött helyét, és az igazságszolgáltatás helyzetének, személyi összetételének alakulását. Ezt követően azt taglalja, hogy mit tettek az ország bírásaival és jogásztársaikkal 1944 decembere/1945 áprilisa után, hogyan vette kezdetét az a tragikus folyamat, melynek eredményeképpen adminisztratív intézkedésekkel a jogászság egyes csoportjait megtizedelték, annak tagjait időlegesen vagy véglegesen likvidálták sok esetben nem csak a jogáspályáról, hanem az életből is.

A kötet harmadik, nagy fejezetét a szerzők az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő megtorlásoknak szentelték. Ez igen megdöbbentő adatokkal szolgál az olvasók számára, hiszen nem csak számarányait tekintve volt széles körű a reváns, hanem módszerei tekintetében is nagy (ám meglehetősen egyoldalú) fantáziára utal az elkövetők, kiötlők részéről. Az előző évtizedből ismert, hogy volt, akit börtönbe vetettek, internáltak, 'B' listára helyeztek, alkalmatlannak minősítettek, és ezáltal egyszer és mindenkorra kizártak a jogászvilágból, de voltak olyanok is, akiket a 'politikai széljárásnak megfelelően' hol eltávolítottak, hol visszavettek a jogásztársadalomba.

A mélyreható kutatások eredményeként megszületett kötet végén található tanulmányok, valamint következtetések körében döbbenhet rá az olvasó egy megrázó tényre a maga teljességében, ami mindvégig ott volt a sorok között. Nevezetesen arra, hogy a jogászsággal szemben elkövetett rengeteg aljasság, szörnyűség, törvénytelenység és sok esetben embertelenség, amit a könyv szerzői több mint hatszáz oldalon keresztül taglalnak, jogászok munkája nyomán született: jogászok követték el jogászokkal szemben, azaz „ember embernek lett farkasa, homo homini lupus”.

A széleskörű ismereteket tartalmazó, a szakirodalom kiváló feldolgozásáról, és levéltári, irattári források beható elemzéséről tanúskodó művet szívből ajánlom minden olyan jogásztársamnak, aki nem szakmájának, hanem hivatásának tekinti a jogász létet. Egyszersmind kérem őket, tegyenek meg minden tőlük telhetőt annak érdekében, hogy a meghurcolt jogászok jogsérelmeit orvosolják, valamint, hogy se a közeli, se a távoli jövőben ne követhessen el senki nemhogy ilyen, de még ehhez hasonló bűnököt sem.

HORVÁTH E. ÍRISZ

– TUDOMÁNY, KULTÚRA, KÖZÉLET –

GLORIA VICTIS

az 1956-os konferencia külföldi előadóiról

2006. október 16-án, Karunk 1956-os megemlékezésén katolikus társ-egyetemeink is tisztelegtek a forradalom és hőseinek emléke előtt. Hubert Laszkiewicz és Tomas Panfil a Lublini Katolikus Egyetemről jött, Hartmut Fischer a San Francisco-i Katolikus Egyetemet, Roberto Ronsa a Milánói Katolikus Egyetemet képviselte. A történész, politológus és közgazdász professzorok egy-egy sajátos előadással tették emlékezetessé az évfordulót.

Milánói vendégünk, *Roberto Ronsa* személyes élményeiről beszélt, majd a forradalomnak az olasz politikai életre gyakorolt hatását elemezte. Szép szavait szó szerint idézem:

„Az 1956-os magyarországi események Olaszországból nézve

Tegnapelőtt, múlt szombaton, amikor otthon mondtam, hogy Budapestre készülök, hogy előadást tartsak ezen a rendezvényen, a barátaimmal – akik hozzám hasonlóan mindannyian 1940 körül születtek – felidéztek azokat a felkavaró emlékeket, amelyeket azokról a napokról őrzünk az emlékezetünkben. Az 1956-os magyarországi forradalom rendkívül nagy visszhangot keltett Olaszországban, és azt hiszem, az egész nyugati világban. 1941-ben születtem, tizenöt éves voltam akkor. Azokban az időkben mi kamaszok, akik mindannyian olvastuk a *Pál utcai fiúkat*, úgy tekintettünk a magyar srácokra, mintha a barátaink lettek volna, mintha a Pál utcai fiúk és idősebb testvéreik folytatták volna a harcot, amely már nem játék volt, hanem a valóság, igazán drámai fejleményekkel.

Míndnyájan szenvedélyesen és átéléssel követtük a budapesti történéseket. Most, amikor újra látom a magyar címet, eszembe jut, hogy a felkelőkkel való szolidaritásuk kifejezéseként Itáliában sokan kitzűték a kabátjuk galléjára Magyarország történelmi címerét.

Emlékeimben úgy él az 1956-os forradalom, mintha egyenes adásban láttuk volna a televízióban. Így tűnt tegnapelőtt is, amikor, mint említettem, a barátaimmal felidéztek az eseményeket, amíg át nem gondoltuk, hogy nem lehetett így, hiszen Olaszországban csak egy évvel azelőtt, 1955-ben kezdődtek a televíziós közvetítések, és a híradóban egyszerű technikai okok miatt még nem láhattunk Magyarországról szóló egyenes adást. Volt viszont távfénykép (a képeket, gondolom, nem Budapestről, hanem Bécsből küldték az olasz lapoknak), és valószínűleg a tudósításokkal ellátott távfényképek és a rádióhírek egyvelege keltett olyan hatást, amelyre utólag úgy emlékszünk, mintha televíziós adást láttunk és hallottunk volna. Budapesten feltűntek a kor legismertebb kiküldött olasz tudósítói: Indro Montanelli, Egisto Corradi, Maner Lualdi és mások, akik tudósításaikkal kitöltötték a *Corriere della Sera* és a többi olasz napilap első oldalait. Ekkor vált híressé Mario De Biasi, a kitűnő fotóriporter; az 1956-os forradalomról készült legismertebb fényképek közül számos az ő nevéhez köthető.

Talán tudják, hogy a napokban egy igen szép fotókiállítás látható a Budapesti Olasz Kultúrintézetben, ahol együtt szerepelnek Erich Lessing, a szerencsétlenül járt Jean-Pierre Pedrazzini (aki halálos sebet kapott a harcokban), és más híres fotóriporterek fényképei, akik Nyugat-Európából jöttek Budapestre, hogy megörökítsék a drámai eseményeket. Sajnálom, hogy a kiállításról nem készült katalógus, mert megérdemelné, hiszen tudtommal ez az első alkalom, hogy e fotóriporterek képei együtt láthatók. Nagyra becsülöm azt a fényképekből és korabeli dokumentumokból álló kiállítást is, amelyet a diákok egy csoportja rendezett be ennek az épületnek a földszintjén.

Maner Lualdi, aki komédiaróként is ismert, a forradalom napjaiban kiküldött tudósítóként szerzett élményeiből színházi művet írt *Az álmok hajnalban halnak* címmel, amelyet később nagy sikerrel mutattak be Milánóban. Láttam, hogy Egyetemüknek kiváló színtársulata van; javaslom, hogy fontolják meg a mű magyar fordításának színre vitelét.

A magyarországi forradalom nagy hatással volt az összes nyugati ország belpolitikai életére, különösen Olaszországra és Franciaországra, ahol a kommunista pártok jelentős szavazóbázissal rendelkeztek. Ebben nem kis jelentősége volt azon számos politikai menekült tanúságtételének, akik a szovjet katonai beavatkozást követően újra hatalomra került magyar kommunista párt elnyomása elől menekültek nyugatra.

Így történt Olaszországban is, ahol a nyugati világ legerősebb kommunista pártja működött: az Olasz Kommunista Párt (PCI) a második legnagyobb politikai erő volt a kereszténydemokraták (DC) után. Az események természetesen belső válsághoz vezettek a PCI-n belül, amely később megoldódott, de nem megrendítő választási vereség árán, hanem bizonyos számú vezető tisztségviselő távozásával. A párt úgy reagált az eseményekre, hogy pártkatonái és választói számára kidolgozott (majd sikerrel hirdetett) egy olyan nézőpontot, amely szerint a PCI 'más' volt, mint a kelet-európai kommunista pártok, ahogy a Nyugat helyzete is 'más' volt, mint a Varsói Szerződés országainak helyzete. Ekkor kezdődött tehát az a folyamat, amely során a PCI elhatárolódott a szovjet 'Nagy Testvértől', ami az ezt követő évtizedekben névváltoztatáshoz vezetett, és a párt átalakult egyfajta új munkáspárttá, azaz a mai Baloldali Demokrata párttá (DS).

Ma már világosan látjuk, hogy az 1956-os események, vagyis a lengyelországi felkelések és a magyarországi forradalom elindítottak egy folyamatot, amelynek a következő álmomái az 1980-as gdanski sztrájkok, és a berlini fal 1989-es leomlása voltak. Akkoriban azonban úgy tűnt, hogy a magyarországi forradalom leverésével minden véget ért: az Egyesült államok kormánya és általában a nyugati kormányok tétlensége nyilvánvalóvá tette, hogy a felszíni törésvonalak alatt Washington és Moszkva között létezett egy szilárd megállapodás a hatalmi zónák felosztásáról, így a Varsói Szerződés országainak területe nem volt más, mint a Szovjetunió érinthetetlen 'vadászterülete'. Tény, hogy az 1956-os forradalom és a berlini fal leomlása között eltelt több mint 30 év. A történelem kereké lassan forog: ennyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy 1956 sorsa kiteljesedjék. Harminc év egy emberöltő. Vannak olyan nemzedékek, amelyek általunk kifürkészhetetlen okból arra hívtak, hogy történelmi időket és nagy megpróbáltatásokat éljenek meg, mások pedig nem osztozhatnak ebben sorsban. Azok a magyar, lengyel, cseh és szlovák emberek, akik a XX. század 50-es éveiben voltak fiatalok, az előbbiekre közé tartoznak.

Előadásom végéhez érkezve egy javaslattal állok elő, amelyet szeretném, ha ez a konferencia nyilvánosan előterjesztene: október 23-án és november 3-án, az ötvenedik évfordulón Magyarország minden középületén a jelenleg használt zászló mellé tűzzék ki a jellegzetes, lyukas 1956-os lobogót, amelyből kivágták a kommunista sarló-kalapácsos címet. Egyszerű, de talán hatásos eszköz volna ez ahhoz, hogy ne csak Budapesten, hanem az ország minden pontján emlékezzenek, hogy mit köszönhet a mai, demokratikus Magyarország az 1956-os felkelők bátorságának és önfeláldozásának. Ezt nem csak idén, hanem minden évben meg lehetne ismételni. Köszönöm.”

Hubert Laszkievics történész-professzor is személyes tapasztalást közvetített. Előadásának címe – *A Nyugat Délen van* – kifejezte, hogyan tekintett a forradalom utáni időszakban, a hetvenes években a lengyel polgár Magyarországra. Az Omega együttes dalait hallgatni, s Koncz Zsuzsa előadásában a *Gyöngyhajú lányt*, egy kissé nyugatra varázsolta az akkori lengyel fiatalokat. A turistaként hazánkba látogatók a tele kirakatok, a bőséges áru kínálat láttán szinte úgy vélték, osztrák, vagy német városban vannak. A lengyel politikusok azért nem voltak annyira lelkesek. Bár a korabeli dokumentumok tanúsága szerint nem ítélték el, de nem is követték egyértelműen a magyar modellt. A 'szocializmushoz vezető lengyel út' számos tekintetben eltért a magyar megoldástól. A legjelentősebb eltérés gazdasági szempontból éppen a kolhozosítás elmaradása volt. A lengyel parasztság megmaradt zömében magángazdaságnak, míg Magyarországon sikeres együttműködés jött létre a háztáji kisgazdaság és a ter-

melőszövetkezetek között. (Mint azt más lengyel forrásokból tudjuk, valóban 1956-ban gyökerezik a két modell közti különbség. Gomulka, aki a ‘nemzeti út’ határozott képviselője volt, s akit a forradalom emelt vissza posztjára, hármaskompromisszumot harcolt ki a szovjet vezetőkkel: a viszonylagos szabadságot a belső politikai rendszer tekintetében, a kiegyezést a katolikus Egyházzal, s az erőszakos kollektivizálás elkerülését, ami a paraszti magántulajdon fennmaradását eredményezte. Az első formális volt, a második – a lengyel primás bölcsességének, szociális kérdésekre való nyitottságának is köszönhetően – sikertörténet lett. Lengyelország adta a hetvenes években II. János Pál pápát, aki negyed századon át kormányozta a katolikus Egyházat, és segítette a Szolidaritás szakszervezet politikai harcát. A harmadik viszont állandósította a lengyel élelmiszer-ellátás hiányait. Ezzel megalapozta a munkásság elégedetlenségét, a fel-fellángoló politikai tiltakozásokat. Bár néhány reform-lépésben volt a két ország között hasonlóság – anyagi érdekeltségi rendszerek bevezetése, ‘árfolyamok’ megállapítása –, és a gazdaságpolitika itt is a külső adósság számlájára vezette le az egyre halmozódó feszültségeket, Lengyelország lényegesen elmaradt a magyar gazdasági eredményektől.)

Tomas Panfil történész professzor azt elemzte, hogy a korabeli sajtó miként tükrözte a magyar eseményeket.

Rámutatott, hogy a modern történetírás támaszkodik a sajtó-kommunikáció értékelésére. Statisztikai, szemantikai és szemiotikai ismeretek szükségesek, hogy valamit is érdemben kiolvashassunk a lapok hasábjairól. Ez nem csupán a szocialista sajtóra igaz, de ott még hozzá kell számítani a rendszer miatti sajátos tényezőket, a cenzúrát, a központi terjesztést, s érteni kell azt a marxista ‘újbeszél’ nyelvet, amelyet a korabeli politika használt.

Egyáltalán nem mindegy, hogy valamely információt hol, melyik oldalon közöl az újság, hiszen az egyszerű lengyel polgár munkába menet a járműveken fél kézzel kapaszkodott, s a másikkal a sajtóterméket fogta. Az első és az utolsó oldal lapozás nélkül olvasható, ezért az itt közölt hírek jutnak el leghamarabb az emberekhez.

A lengyel sajtó hangja értelemszerűen megváltozik október eleje és december vége között. Az is, hogy hol, melyik oldalon közölték a legfrissebb fejleményeket. A rádió és az újságok egyértelműen a szovjet véleményekhez igazodnak. Ezzel együtt a sajtó október elején dicsérő hangon szól a ‘desztalinizálás’ menetéről. A 23-i események elbizonytalanítják: Gerő és az ÁVH elleni harc még csak hagyján, de hogyan ítéljék meg a szovjetekkel való fegyveres harcot? Óvakodnak attól, hogy elítéljék az intervenciót. Végső soron a Nagy Imre-kormányt támogató hangok a meghatározóak november elejéig. A semlegességi proklamáció érzékelhetően sokkolja a sajtót: talán túl messzire ment a ‘desztalinizáció’? Az újságok a második szakaszban inkább a lengyel segítségnyújtás tényével, a humanitárius akciókkal foglalkoznak. S valóban: megható, hogy ugyanúgy, mint Budapesten, őrizetlen ládákból (is) gyűlik a pénz a magyar testvéreknek. A humanitárius akció jelképe egy könnyecseppet hullató fehér galamb. A kádári hatalomátvétel után a szóhasználat – mint itthon is – megváltozik: ellenforradalmárok lesznek a forradalom hőseiből, s idős kommunisztákkal folytatott beszélgetésben ‘féltik’ a szocializmust Magyarországon. A stabilizációról és a gazdasági fejleményekről tárgyyszerű, rövid tájékoztatást adnak, de ezek már lekerülnek a

címoldalról, a harmadik-negyedik oldal aljára. Első oldalas hír már csak Nagy Imrék letartóztatása lesz, de itt lényegében átveszik a jugoszláv hírügynökség tájékoztatóját. A közvélemény még mindig erősen a magyar forradalmárok mellett áll, így a sajtó inkább az elterelést gyakorolja: más fontos nemzetközi eseményekről ír, s a lengyel olimpiai sikereket értékeli.

(Egyéb forrásból tudjuk, hogy a lengyel pártvezetés végül is nagyon visszafogott volt, s került az ‘ellenforradalom’ minősítést. Személyesen Gomulka még Hruscsovig is elment a későbbiekben, és szót emelt Nagy Imre érdekében, természetesen hiába.)

1956. december végén az újságok már csak az adományokról tesznek említést, s arról informálnak, hogy Magyarországra visszatért a béke.

Hát, visszatért, de ez a sírok békéje lett. Mint tudjuk, a január-februári hónapokban már kezdetüket veszik az országos megfélemlítő akciók. Nehogy márciusban újra kezdjük.

Hartmut Fischer amerikai közgazdász professzor sem mellőzte a személyes hangot. Utalt rá, hogy 15 éves gyerek volt, amikor lakásukat megosztották magyarországi menekültekkel, akik érzékletesen ecsetelték, hogyan fojtották vérbe a szovjet tankok a forradalmat. 1989-ben éppen akkor tartózkodott Ausztriában, amikor a magyarok átengedték a kelet-németeket, s felemelő érzés volt számára, hogy repedés támadt a vasfüggönyön. Hangsúlyozta hazánk iránti rendkívüli szimpátiáját, hiszen számos amerikai barátja az ötvenhatos emigránsok közül való, s a közelmúltban a Pázmány Péter Katolikus Egyetemmel való együttműködés kapcsán itthon is szert tett újabb kapcsolatokra. Elismerőleg idézte a magyarok tehetségét. 2006 nyarán Buenos Airesben járva elment egy koncertre, amelyen magyar kórus énekelt. Csodálkozott, hogy ilyen nagy létszámú együttesnek sikerült Magyarországról kiutaznia; s még inkább csodálkozott, amikor megtudta, hogy valamennyien helybeli magyarok voltak.

Mindezeket előre bocsátva, kissé lehangoló képet adott az amerikai sajtóban rólunk megjelentekről. Ennek nem használt az öszödi beszéd se, de maguk a gazdasági tények hökkentik meg az olvasót. A kinti cikkek alaphangja – mint kifejtette – az értetlenség. Sehogy nem fogják fel az amerikai újságírók és szakemberek, hogy lehet Magyarország olyan siralmas gazdasági helyzetben, mint amilyenben 2006 ősze talála. 50 évvel a bátor forradalom után, s azt követően, hogy ez az ország volt a legfelkészültebb a piacgazdasági átmenetre, meglepően rosszak a magyar adatok. Érthetetlen, hogy a leginkább liberalizált gazdaságnak nem sikerült kiépítenie korábbi gazdasági kapcsolatait oly szoros módon egykori partnereivel, mint ahogyan az észtek helyreállították a skandináv országokhoz való korábbi kötődésüket. Érthetetlen, hogy az euró-csatlakozás – melyet korábban maga is a közeli jövő lehetőségének látott – a jövő távolába került.

Azzal a felkészült és képzett népességgel, amely itt él Magyarországon, sokkal nagyobb technikai haladást és növekedést kellett volna felmutatnunk.

Ehelyett a jelentős államadósság, az ország külföldi eladósodása, magas kamatok magas kockázati prémiumokkal jellemzik a helyzetet. Aggasztó a hasonlóság azokhoz a délkelet-ázsiai országokhoz, ahol a közelmúlt valutaválságai éppen a külföldi hitelezők bizalmának megingása miatt robbantak ki. Emlékeztetett a 2005-ben, éppen a Heller Farkas Intézet által szervezett nemzetközi konferenciára, ahol az USA eladó-

sodottsága volt téma. Felhívta a figyelmet, hogy a helyzet csak abban hasonlít, hogy az eladósodottság jelentős – és a nyugdíjrendszer elkötelezettségei miatt ez a jövőben csak nőni fog nálunk is –, de az USA viszonylag könnyen és árfolyamkockázat nélkül tudja magát saját valutájában finanszírozni a nemzetközi pénzüpiacról. Magyarország számára azonban nem kizárt egy valutaválság.

Elkerülhetetlenek tehát a szigorú reformok. Ez azonban aligha valósítható meg a jelenlegi politikai széttagoltság mellett. Az ellenzék is megütött olyan populista hangokat, amelyek kevesebb adó mellett több juttatást ígértek, a kormányoldal pedig eleve ezzel jutott hatalomra. Hol van itt a józan közép?

A sokat emlegetett ‘ír csoda’ – minden különbség ellenére – modell lehet Magyarország számára. Ott is fájdalmas politikai megosztottságtól szenvedett az ország, mégis – a nemzetgazdaság érdekében, a szükséges összefogással –, a Parlamenten keresztül vitték azokat az intézkedéseket, amelyek következtében ma Írország virágzó gazdasággá vált Európa egyik legszegényebb államából.

A fundamentumok adottak. Tehetséges emberek, jó infrastruktúra, egészséges bankrendszer és kedvező geopolitikai helyzet. Reményét fejezte ki, hogy sikerrel és határozottan leküzdjük jelenlegi problémáinkat, hogy a szabad és demokratikus berendezkedést kombinálva a globális nemzetközi piacgazdaság előnyeivel, elfoglaljuk majd méltó helyünket – az egyébként sok hasonló gonddal küzdő – kelet-európai országok sorában.

Nehéz záró mondatokat találni a külföldi megemlékezők szavaihoz. Annyi bizonyos, hogy a rendszerváltozás élharcosaiból sikerült magunkat ‘leküzdni’ az utolsó helyre Kelet-közép Európában. Józan erők tudják, hogy nem könnyű évek elé nézünk. Ezt azonban valóban csak nemzeti konszenzussal lehet túlélni. Tény azonban, hogy 1956 nemzeti egységének ma nyomai sincsenek a politikában. Az akkori egységet a külső elnyomás elleni szembenállás teremtette meg. Most mindenek előtt belső, politikai-gazdasági életünkben kell az igazságot és igazságosságot érvényre juttatni. Ennek gyümölcse lehet majd az áldott béke és a gazdasági fejlődés is.

BOTOS KATALIN